Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота на здобуття ступення вищої освіти «бакалавр»
з теми: Вивчення політичної діяльності Уінстона Черчілля в шкільному курсі історії

Виконав: здобувач вищої освіти
4 курсу, групи IstP2-B22
напряму підготовки (спеціальності) 014 Середня освіта (Історія) за ОПП Середня освіта (Історія та правознавство)
Захарчук Іван Васильович
Керівник: **Брехуненко В. А.** доктор історичних наук, професор
Рецензент

Кам’янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. ПОСТАТЬ ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ 10
1.1 Етапи політичної кар'єри: від лорда Адміралтейства до Прем'єр-міністра 10
1.2 Ідеологічні погляди та ораторське мистецтво як інструменти впливу12
1.3 Роль Черчилля у ключових подіях XX століття (Перша світова війна, Друга світова війна, початок «Холодної війни») 15
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ В. ЧЕРЧИЛЛЯ В ШКІЛЬНІЙ ПРОГРАМІ ТА ПІДРУЧНИКАХ 19
2.1 Місце теми в чинній програмі з Всесвітньої історії (10–11 класи) ... 19
2.2 Порівняльний аналіз сучасних підручників: повнота та об'єктивність висвітлення постаті 20
2.3 Методичні стратегії та міжпредметні зв'язки у вивченні діяльності В. Черчилля 32
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ 34
3.1 Використання першоджерел: аналіз промов Черчилля («Кров, піт і сльози», Фултонська промова) 34
3.2 Використання візуальних та мультимедійних засобів (історичні фото, карикатури, фрагменти кінохроніки) 40
3.3 Активні методи навчання: дебати, рольові ігри та метод проєктів при вивченні біографії політика 43
ВИСНОВКИ 46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 50
ДОДАТКИ .....**Error! Bookmark not defined.**
Додаток А. Візуальні джерела .....**Error! Bookmark not defined.**
Додаток Б. Методичні матеріали.....**Error! Bookmark not defined.**

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність вивчення постаті Вінстона Черчилля в сучасній шкільній історичній освіті зумовлена нагальною потребою переосмислення підходів до формування громадянської компетентності в умовах екзистенційних викликів, які постали перед Україною та світом. В епоху глобальних геополітичних трансформацій, поширення тоталітарних ідеологій та гібридних інформаційних війн, досвід британського лідера – його стратегічна далекоглядність, безкомпромісність у відстоюванні демократичних цінностей, риторична майстерність та здатність до консолідації нації – перестає бути виключно історичним архівом. Це живий інструментарій для формування національної стійкості.

Сучасна українська школа потребує виховання покоління, здатного до критичного осмислення минулого, розпізнавання маніпуляцій та прийняття відповідальних рішень. Традиційні методи викладання, орієнтовані на репродуктивне запам'ятовування, вичерпали свій потенціал у контексті формування критичного мислення. Постать Черчилля, через свою багатогранність та суперечливість, є ідеальним матеріалом для впровадження інноваційних методик: від аналізу риторичних стратегій до симуляційних рольових ігор. Дослідження дозволяє трансформувати урок історії з монологу вчителя на дослідницьку лабораторію, де учень не просто вивчає біографію політика, а опановує інструменти аналізу історичного вибору, етики відповідальності та медіаграмотності. Осмислення постаті Черчилля крізь призму сучасних історичних паралелей є потужним чинником виховання патріотизму, свідомого громадянства та глибинного розуміння тяглості боротьби за свободу. Отже, розробка та наукове обґрунтування методики вивчення цієї теми є необхідною умовою оновлення історичної освіти, яка має відповідати запитам часу та викликам, що стоять перед українським суспільством у процесі захисту суверенітету та євроінтеграції.

Мета – науково обґрунтувати та розробити методичну систему вивчення постаті Вінстона Черчилля, спрямовану на розвиток критичного мислення та формування громадянських компетентностей учнів. З мети випливають її **завдання:**

дослідити еволюцію політичної кар'єри, ідеологічні погляди та ораторське мистецтво Вінстона Черчилля, а також визначити його роль у ключових подіях XX століття для створення об'єктивного історико-біографічного підґрунтя дослідження.

проаналізувати стан висвітлення діяльності В. Черчилля в чинних шкільних програмах та підручниках зі Всесвітньої історії для 10–11 класів, а також визначити потенціал міжпредметних зв’язків для поглиблення знань ліцеїстів.

обґрунтувати методичні особливості вивчення постаті В. Черчилля на уроках історії через використання першоджерел, візуальних засобів та впровадження активних методів навчання (дебатів, рольових ігор, методів проєктів).

Об’єкт дослідження: процес вивчення біографії та політичної діяльності Вінстона Черчилля на уроках історії в старшій школі (ліцеї). **Предмет дослідження** це комплекс інноваційних методичних засобів та технологій (кооперативне навчання, критичне мислення, цифрові інструменти), що забезпечують ефективність засвоєння матеріалу про постать В. Черчилля.

Хронологічні межі охоплюють період життя та політичної діяльності Вінстона Черчилля (кінець XIX ст. – середина XX ст.), з акцентом на Другу світову війну та початок Холодної війни.

Географічними межами дослідження є Велика Британія як епіцентр політичної діяльності лідера, а також міжнародні театри бойових дій та геополітичних впливів (Європа, США, СРСР).

Джерела та історіографія дослідження. Джерела дослідження ми поділили на блоки 1. Риторична та мемуарна спадщина Вінстона Черчилля; Блок 2.

Навчально-методичне забезпечення шкільної історичної освіти. 3. Біографічні нариси та медійні аналітичні тексти.

Перший блок є фундаментом для аналізу політичного та ораторського стилю Черчилля. Фундаментальну базу дослідження становлять першоджерела, що відображають ораторську спадщину Вінстона Черчилля. Вони є основою для аналізу стратегічної комунікації лідера в умовах екзистенційних викликів. Промова «Кров, тяжка праця, сльози і піт» [14] розглядається як ключовий інструмент вербальної мобілізації нації в умовах 1940 року. Водночас текст Фултонської промови 1946 року [10] аналізується як геополітичний документ, що визначив вісь протистояння у повоєнному світі та заклав фундамент для розуміння природи «Холодної війни». Ці матеріали є незамінними для практичних занять з історії, оскільки дозволяють ліцеїстам працювати з автентичними документами, розвиваючи навички історичної інтерпретації.

Блок 2. Навчально-методичне забезпечення шкільної історичної освіти. Цей блок формує дидактичну основу дослідження через контент-аналіз підручників зі Всесвітньої історії для 10 класу. Сучасні видання, зокрема підручники рівня стандарту [2; 4; 7; 11; 12] та профільного рівня [3], відображають сучасні підходи до викладання, де акцент зміщується від хронології до аналізу історичних процесів. Порівняння їх із виданнями 2003-2010 років [5; 6; 8; 9; 13] дає змогу виявити суттєву еволюцію: від догматичного викладу біографії Черчилля до спроб подати його постать у складнішому, часто суперечливому світлі. Такий порівняльний аналіз є критично важливим для розуміння того, як змінюються освітні парадигми в Україні та чому постать Черчилля залишається маркером для оцінки демократичних цінностей у шкільній програмі.

Наступний блок – Біографічні нариси та медійні аналітичні тексти. Ця група джерел представлена аналітичною працею Б. Джонсона «Фактор Черчилля» [1], яка є яскравим прикладом сучасної історичної публіцистики. Аналіз цього тексту дозволяє зрозуміти, яким чином біографія політика адаптується до вимог сучасного медіа-дискурсу. Ці джерела є містком між академічною наукою та масовою свідомістю, що робить їх ідеальним матеріалом для використання на

уроках історії з метою розвитку критичного мислення: учні вчаться бачити різницю між науковою біографією та медійною інтерпретацією, що є необхідною навичкою в сучасному інформаційному просторі.

Отже, використані джерела складають комплексний фундамент, що поєднує нормативно-методичні матеріали для аналізу змісту навчання з безпосередніми першоджерелами, які забезпечують учням можливість роботи з «живою» історією. Така репрезентативна база дозволяє не лише простежити еволюцію викладання теми в шкільній програмі, а й забезпечити учнів автентичними документами для розвитку навичок критичного аналізу.

Історіографія дослідження ділиться на наступні блоки: Блок 1. Політична біографія та лідерські стратегії. Блок 2. Методика навчання історії та технології критичного мислення. Блок 3. Цифровізація, мультимедіа та візуалізація знань

Історіографія цього блоку охоплює багатогранне осмислення діяльності Черчилля. Інформаційно-аналітичний аналіз становлення його лідерства здійснено Є. Бевзюк та М. Шелембою [18], де розглядається перетворення особистості на символ боротьби. Вагоме значення мають кваліфікаційні праці, зокрема магістерська робота О. Рильцова [41], що фокусується на «батьках об’єднаної Європи». Окремий пласт складають біографічні розвідки та довідкові матеріали [19; 20; 25; 26; 27; 28; 42], що надають фактологічну базу для шкільних досліджень. Особливий інтерес становлять закордонні дискусійні публікації [53; 54; 55], які піднімають питання неоднозначності рішень Черчилля, зокрема в контексті колоніальної політики чи стратегічних бомбардувань. Опрацювання цих праць у межах дослідження дозволяє вчителю відійти від ідеалізації постаті лідера, стимулюючи ліцеїстів до об’єктивного аналізу історичних процесів та розуміння того, що державний діяч такого рівня завжди діє в полі жорстких альтернатив.

Наступний методологічний блок базується на працях, що формують стратегію викладання історії в сучасній школі. Ключовим здобутком є інтеграція компетентнісного підходу, розробленого О. І. Пометун та Н. М. Гупан [38; 40], що дозволяє структурувати процес вивчення теми не навколо дат, а навколо

розв’язання проблемних завдань. Методика розвитку критичного мислення [39] є тим інструментарієм, який перетворює клас на «лабораторію», де кожна дискусія – це тренування демократичних процедур. Теоретичні розробки К. О. Баханова [17] про інноваційні аспекти освіти та Г. О. Сиротенка [43] про роль інтерактиву в сучасному уроці доповнюють базу, надаючи вчителю інструменти для управління дискусією. Праці О. П. Мокрогуза [31] та Т. В. Шаріпової [45] акцентують увагу на важливості рольових ігор та проєктної діяльності. Аналіз цього історіографічного блоку доводить, що сучасна методика навчання неможлива без відмови від лекційного монологу, оскільки саме активна позиція учня – аналітика, оратора, дослідника – забезпечує глибину розуміння історичної спадщини Вінстона Черчилля.

Блок 3. Цифровізація, мультимедіа та візуалізація знань. Цей блок представляє інтелектуальну рефлексію над тим, як технології змінюють спосіб засвоєння історії. Робота П. В. Мороз [32] щодо фотографії як історичного джерела відкриває нові можливості для аналізу візуального контенту, який був критично важливим у пропагандистській діяльності Черчилля. Дослідження Н. В. Ічанської та Д. Д. Єрьомченка [23] про комп’ютерні технології в школі підтверджують доцільність використання інтерактивних дошок та хмарних сервісів. Філологічні дослідження Г. Планиди [36], М. Шишкіна [47] та К. Юрчак [48] доповнюють методичну картину, пояснюючи, чому мовні засоби Черчилля є ефективними для аналізу на стику історії та літератури. Дослідження мультимедійної журналістики [46] та методики візуалізації [44] завершують цей перелік, демонструючи, що комплексне застосування цих підходів дозволяє учням не лише засвоїти матеріал, а й сформувати навички роботи з медіаконтентом, що є запорукою успішної соціалізації в сучасному цифровому світі. Аналіз цих праць показує, що цифровізація – це не просто модернізація уроку, а зміна самої природи навчального процесу, де учень переходить від пасивного споглядання до активного конструювання знань через інтерактивні схеми, карти та віртуальні проєкти. Це дає змогу вивести вивчення постаті

Черчилля з академічної площини у простір актуального громадянського виховання.

Отже, аналіз наукового доробку підтверджує наявність міцного теоретичного підґрунтя в питаннях використання інтерактивних технологій, проте виявляє потребу у створенні цілісної методичної системи саме для вивчення суперечливих політичних постатей. Систематизований історіографічний огляд демонструє перехід від описових методик до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що стає стратегічним орієнтиром для розробки вашої методики.

Методологічне підґрунтя дослідження базується на інтеграції загальнонаукових та спеціально-історичних методів, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до аналізу педагогічного процесу. Центральне місце посідає компетентнісний підхід, який спрямовує зусилля на формування не лише знаннєвого компонента, а й умінь оперувати історичною інформацією, здійснювати критичний аналіз та аргументовано відстоювати власну позицію. Використано системний підхід, що дає змогу розглядати методику викладання як цілісну структуру, де кожен елемент (методи, засоби, форми) працює на досягнення єдиної мети – розвитку критичного мислення учнів.

Важливу роль відіграє діяльнісний підхід, який виступає як реалізація принципу, за якого учень стає активним суб'єктом пізнання через участь у дебатах, рольових іграх та проєктній діяльності. Ми спираємося на принцип історизму, що вимагає розглядати діяльність Черчилля в контексті конкретної епохи, та принцип об'єктивності, що передбачає відмову від нав'язування ідеологізованих оцінок. Методи педагогічного дослідження включають теоретичний аналіз літератури, порівняльно-педагогічний метод для зіставлення вітчизняних та зарубіжних підходів, а також метод моделювання, який застосовано для побудови структури уроку (виклик – осмислення – рефлексія). Важливим є використання якісних методів аналізу, таких як контент-аналіз ораторської спадщини прем'єра та інтерпретація візуальних джерел. Застосування експериментальних методів дозволяє верифікувати ефективність

запропонованих цифрових інструментів (Kahoot!, Miro) у навчальному процесі. Описана методологічна стратегія дозволяє забезпечити наукову обґрунтованість результатів, уникаючи суб'єктивізму та забезпечуючи високу практичну цінність розроблених методичних рекомендацій для сучасного вчителя історії.

Наукова новизна полягає у систематизації інноваційних методів викладання постаті Черчилля та створенні цілісної моделі «дослідницької лабораторії» на уроці історії, що інтегрує медіаграмотність, риторичний аналіз та цифровізацію.

Практичне значення роботи. Розроблені методичні рекомендації та алгоритми роботи з візуальними джерелами, дискусіями й проєктами можуть бути використані вчителями історії закладів середньої освіти, при розробці спецкурсів та навчальних посібників.

Структура дослідження. Матеріал роботи викладено у проблемно-хронологічній формі. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (55 позицій), додатків (4 рисунка). Загальний обсяг роботи становить 65 сторінок, основний зміст викладено на 51 сторінці.

РОЗДІЛ 1
ПОСТАТЬ ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

1.1 Етапи політичної кар’єри: від лорда Адміралтейства до Прем’єр-міністра

Розуміння політичного шляху Вінстона Черчилля є ключовим для усвідомлення динаміки світової політики XX століття, оскільки його діяльність нерозривно пов'язана з глобальними трансформаціями, що змінили обличчя людства. Для сучасної України, яка перебуває в авангарді боротьби за демократичні цінності проти тоталітарної агресії, досвід Черчилля – лідера, здатного до консолідації нації та ефективного протистояння екзистенційній загрозі – набуває особливого, практичного значення. Аналіз його політичної еволюції дозволяє побачити, як через випробування та помилки формувалася стратегія, що зрештою зупинила нацизм, але водночас доводить, наскільки складним та суперечливим було його ставлення до східноєвропейського питання, що врешті-решт вплинуло на долю України в повоєнний період [18, с. 137].

Вінстон Леонард Спенсер-Черчилль з’явився на світ 30 листопада 1874 року в Бленгеймському палаці, ставши представником славетного аристократичного роду [19]. Його батько, лорд Рендольф Черчилль, був визначним політиком, тоді як мати, американка Дженні Джером, вирізнялася надзвичайною енергійністю та соціальною активністю. Попри пророцтво батька, який вважав сина безнадійним, саме матір зуміла вчасно розгледіти та підтримати його приховані таланти у період навчання у школі Харроу, де Вінстон спочатку мав репутацію невстигаючого учня, але продемонстрував виняткову пам’ять, вигравши приз за знання поезії [18, с. 138; 42]. Вінстон завжди зберігав глибоку вдячність до матері, наголошуючи, що саме її віра стала фундаментом його майбутніх досягнень, на відміну від скептицизму батька.

Після кількох невдалих спроб, у 1893 році дев’ятнадцятирічний Черчилль таки став курсантом Королівської військової академії в Сандгерсті [25]. Хоча

військова служба сама по собі не була межею його мрій, як він зізнавався у листах до матері у 1895 році, вона стала трампліном для його публічної кар’єри [18, с. 138]. Завдяки зв'язкам матері, він отримав можливість відправитися на Кубу як військовий кореспондент. Цей досвід виявився знаковим: гострі репортажі зробили його популярним, а серія публікацій про Англо-афганську війну, де він поєднав роль офіцера і журналіста, остаточно утвердила його в обраному напрямку [25].

Подальша кар’єра Черчилля була наповнена динамікою бойових дій: Друга англо-суданська війна, вихід у відставку, невдала виборча кампанія, а згодом – висвітлення Англо-бурської війни в Південній Африці. Його драматична історія з полоном та втечею перетворила двадцятишестирічного журналіста на справжнього національного героя [25]. Перші політичні кроки в Олдгемі у 1899 році стали для нього суворим уроком реальної політики, де соціальне походження та класові інтереси грали не меншу роль, ніж особисті якості. Ставши у 1900 році наймолодшим депутатом Палати громад, він одразу заявив про себе як про гуманіста, виступаючи за м’яке ставлення до переможених бурів, що продемонструвало його нестандартне мислення [18, с. 138; 25].

З 1904 року розпочався ліберальний етап його кар'єри, сповнений соціальних реформ та боротьби за права трудящих, зокрема запровадження закону про мінімальну зарплату [18, с. 138]. Його робота на посаді Першого лорда Адміралтейства з 1911 року стала епохальною завдяки модернізації флоту та стратегічному орієнтуванню на нафту [18, с. 139]. Проте успіхи чергувалися з великими викликами: Дарданельська операція 1915 року спричинила політичну поразку, змусивши Черчилля змінити парламентську трибуну на фронтові окопи [25]. Це було часом формування його «залізного» характеру [50].

У 1924 році, після повернення до консерваторів, він очолив міністерство фінансів, проте невдале рішення про золотий стандарт спричинило економічний занепад, що стало важкою поразкою в його біографії [25]. Подальший «період усамітнення» (1930-ті) – це етап не стільки спокою, скільки глибокого аналітичного споглядання. Черчилль став прозорливим критиком політики

«умиротворення», застерігав від нацистської загрози, одночасно залишаючись консервативним імперцем у питаннях Індії та виявляючи суперечливі симпатії до італійського режиму як противаги ленінізму [25; 18, с. 140-141]. Таким чином, до прем'єрства він підійшов не як новачок, а як досвідчений політик, чия доля була сформована злетими, падіннями та постійним прагненням бути в епіцентрі історії.

Отже, життєвий шлях Вінстона Черчилля до того часу, як він очолив британський уряд, є унікальним прикладом політичної стійкості, що формувалася в умовах безперервної боротьби з обставинами, власними помилками та мінливістю громадської думки. Його досвід засвідчує, що здатність бути лідером нації в часи найбільших випробувань ґрунтувалася не на бездоганності кар'єри, а на вмінні швидко відновлюватися після поразок, поєднувати інтелектуальну глибину журналіста з досвідом військового та адміністратора.

1.2 Ідеологічні погляди та ораторське мистецтво як інструменти впливу

Аналіз ідеологічного світогляду Вінстона Черчилля та його риторичних стратегій є критично важливим для розуміння того, як політичний лідер може трансформувати колективну свідомість нації у періоди екзистенційних загроз. Для сучасного учнівства, яке перебуває в інформаційному просторі, що постійно зазнає впливу різноманітних ідеологічних маніпуляцій, дослідження прийомів Черчилля дозволяє розвинути критичне мислення та медіаграмотність. Розуміння того, як саме слово перетворювалося на стратегічну зброю, надає можливість побачити в історії не лише набір фактів, а й живий процес формування смислів, що здатні змінювати хід світової історії.

Ідеологічний профіль Вінстона Черчилля являє собою складний синтез вікторіанського імперіалізму, прихильності до прагматичного лібералізму та глибокого історичного детермінізму. Його світогляд ґрунтувався на непохитній

вірі у виняткову місію англомовних народів та розгляді Британії як головного «оплоту цивілізації» у світі. Проте Черчилль не був заручником жорстких ідеологічних догм, демонструючи дивовижну гнучкість розуму, яка дозволяла йому адаптувати політичні принципи до реалій воєнного часу, що виходили далеко за межі традиційних партійних програм [47, с. 25].

Дослідники наголошують, що риторичний ідіостиль політика базувався на майстерному використанні метафоричних доменів, завдяки яким абстрактна реальність війни трансформувалася у зрозумілі для кожного громадянина когнітивні моделі [47, с. 25]. Ораторство Черчилля стало невід'ємною частиною його інструментарію: він створював «когнітивну реальність», у якій війна поставала не лише як катастрофа, а як епічний «шлях» або похід, сповнений випробувань, який народ зобов'язаний пройти разом зі своїм лідером [47, с. 27]. Використання «гніздових» метафор дозволяло йому органічно поєднувати емоційні та інтелектуальні пласти: протиставляючи «темряву» нацизму «світлу» свободи, він не просто застосовував риторичний прийом, а формував етичний компас для нації. При цьому важливою рисою його виступів було свідоме уникнення демонізації всього німецького народу, адже весь гнів аудиторії він спрямовував проти «лідера-лиходія» та «ідеології тиранії» [47, с. 26]. Такий підхід робив промови потужними інструментами маніпуляції, що, з одного боку, об’єднувало країну, а з іншого – спонукає сучасних дослідників ставити суворі етичні питання щодо межі між натхненням та пропагандою [48, с. 267-268].

Попри те, що погляди Черчилля на колоніальну імперію та расову ієрархію сьогодні оцінюються як суперечливі, його ораторський хист залишався неперевершеним. За допомогою когнітивних метафор (LIGHT/DARKNESS, TYRAN/VICTIM) він міг перетворювати складні геополітичні колізії на зрозумілі моральні дилеми, що впливали на емоції мільйонів. Проте, як слушно зауважує дипломатка Памела Гарріман, часто промови політика цитуються вибірково, через що ігноруються його численні заклики до дипломатії та пошуку миру [48, с. 268-269].

Вінстон Черчилль перетворив ораторське мистецтво на стратегічну зброю воєнного часу. Його промови 1940-1941 років – від обіцянки «битися на пляжах» до звернень до американського Конгресу – демонструють здатність трансформувати страх у рішучість. У промові «Ми будемо битися на пляжах» (4 червня 1940 р.) він використав прийом «географічної експансії опору», перелічуючи місця майбутніх битв – від полів та вулиць до пагорбів – що створювало в уяві британців образ нездоланного фронту [33]. Геній прем'єра полягав у відкритості щодо масштабів катастрофи (наприклад, поразки під Дюнкерком), яку він миттєво доповнював перспективою звільнення. У виступі «Це був їхній зоряний час» (18 червня 1940 р.) він ввів концепцію «історичної відповідальності», стверджуючи, що доля християнської цивілізації залежить від здатності Британії вистояти, а згодом – перейшов до риторики «морального контрасту», протиставляючи нацистську «огидну банду» та британську «гідність» [33].

Окрему цінність для вивчення спадщини Черчилля мають його афоризми, що є квінтесенцією досвіду людини, яка бачила розпад імперій, жахи воєн та народження нового порядку [27]. Наприклад, вислів: «Демократія – найгірший вид правління, не рахуючи всіх інших, які людство випробувало за свою історію», – пояснює його прагматичне ставлення до системи, яка, попри недосконалість, має моральну перевагу над диктатурами. Цитата «Ціна величі – відповідальність» обґрунтовує його рішення взяти на себе посаду міністра оборони, а зауваження про те, що «генерали завжди готуються до минулої війни», демонструє його критичний підхід до військової бюрократії [27]. Черчилль також майстерно використовував іронію, зокрема антикомуністичні випади щодо економічних провалів СРСР, які за маскою гумору містили глибокий аналіз економічної неспроможності тоталітарних систем. Його педагогічний підхід до історії, виражений фразою «затіявши суперечку сьогодення з минулим, ми виявимо, що втратили майбутнє», є найважливішим меседжем для шкільної освіти, адже вчить сприймати досвід минулого як

інструмент для уникнення фатальних помилок, а не як місце постійного перебування [27].

Отже, ораторське мистецтво Вінстона Черчилля було не просто засобом красномовства, а стратегічним механізмом конструювання нової реальності, у якій Велика Британія поставала центром вільного світу. Його здатність перетворювати поразки на моральні перемоги через влучне слово та іронію підкреслює, що риторика політика була глибоко інтелектуальною зброєю, спрямованою на мобілізацію внутрішніх ресурсів нації. Вивчення цих інструментів впливу на уроках історії дозволяє учням краще розуміти природу лідерства та важливість відповідальності за власні слова в умовах глобальних історичних зламів.

1.3 Роль Черчилля у ключових подіях XX століття (Перша світова війна, Друга світова війна, початок «Холодної війни»)

Вивчення ролі Вінстона Черчилля у глобальних конфліктах XX століття є фундаментальним для розуміння того, як індивідуальна воля політичного лідера може трансформувати стратегічний ландшафт епохи. В умовах сучасної російсько-української війни, коли паралелі з подіями минулого століття стають дедалі очевиднішими, досвід Черчилля як архітектора коаліцій та стратега «тотального спротиву» набуває для українського учнівства особливої актуальності. Детальне дослідження його діяльності крізь призму світових воєн дозволяє проаналізувати не лише джерела перемог демократії, а й складні геополітичні компроміси, які врешті-решт визначили долю Східної Європи на десятиліття вперед.

Система світоглядних переконань Черчилля була унікальною мозаїкою, що поєднувала вікторіанський аристократизм з елементами тогочасної соціальної інженерії та жорстким антикомунізмом. Його політичний прагматизм дозволяв

йому легко долати партійні бар’єри та зберігати вплив усередині уряду навіть у моменти найбільших криз [18, с. 141].

Перша світова війна стала для Черчилля ареною як стрімкого кар'єрного росту, так і першого серйозного краху. Вступивши на посаду Першого лорда Адміралтейства на самому початку конфлікту, він взяв на себе тягар відповідальності за стратегічне планування британського флоту. Його ідея щодо десантної операції у протоках Дарданелли, покликана вивести Османську імперію з війни, обернулася катастрофою: Антанти втратили понад 250 тисяч військових. Ця поразка змусила його залишити посаду, проте подальший крок Черчилля – піти на фронт у званні підполковника і очолити батальйон Шотландських стрільців – продемонстрував неабияку мужність і став частиною його політичного відродження [18, с. 138]. Після революції 1917 року в Росії він став одним із найпалкіших прихильників інтервенції, намагаючись «задушити більшовизм у колисці», оскільки вважав цей режим небезпечнішим за прусський мілітаризм [18, с. 138]. Попри ці невдачі, саме в цей період він сприяв впровадженню страхування від безробіття, започаткував створення Королівських повітряних сил та став ініціатором використання танків на полі бою, що врешті-решт забезпечило перемогу Британії [1].

Друга світова війна зафіксувала Черчилля як лідера, чиє бачення світу виявилося вищим за тогочасну «реальну політику». Як зазначає Петро Таращук, фундатор українського перекладу його мемуарів, Черчилль вважав, що війну можна було попередити, якби керівники європейських держав вчасно усвідомили небезпеку нацизму [24]. Версальський договір, економічна криза та ізоляціонізм США, на думку Черчилля, створили ідеальне середовище для реваншизму Гітлера. Будучи міністром боєприпасів та першим лордом Адміралтейства, він готував країну до неминучого конфлікту, поки прем’єр Невілл Чемберлен марно сподівався на «умиротворення». Після призначення прем’єром у 1940 році, Черчилль відкинув будь-які переговори з нацистами, обравши шлях «крові, важкої праці, сліз та поту». Його здатність консолідувати націю в умовах поразки під Дюнкерком, а також активне формування союзу зі

США через ленд-ліз стали тими чинниками, без яких, за висловом Бориса Джонсона, Гітлер міг би виграти війну [29, с. 122; 1].

У тій ситуації лише Британія вирішила вести війну, не погоджуючись на переговори з Німеччиною, незважаючи на те, що військова перевага була не на її боці. Вийти із оточення з мінімальними витратами допоміг досвід та безкомпромісність прем'єр-міністра Уінстона Черчилля, запропонувавши систему, яку використовували ще під час Першої світової війни, що зберегло життя двом третинам британських воїнів. «Я почуваюсь так, ніби це моя доля, – пише він, – і все моє попереднє життя було лише підготовкою до цієї години і цього випробування» [29, с.122].

Донині в людей зберігся туманний спогад, що перемогу в Другій світовій війні було досягнуто завдяки російській крові та американським грошам, що певною мірою, звісно ж, є правдою, та правдою є й те, що без Черчилля Гітлер майже напевне переміг би [1].

Післявоєнний період та початок «Холодної війни» ознаменувалися новою роллю Черчилля – головного провісника боротьби проти радянського тоталітаризму. Його знаменита Фултонська промова про «залізну завісу» стала вододілом у міжнародних відносинах. Друге прем'єрство (1951-1955) було часом боротьби із занепадом імперії та власним здоров'ям. Уряд Черчилля поєднував ринкові реформи, такі як приватизація сталеливарної промисловості, з дотриманням соціальних стандартів [16, с. 319-320]. Цей період також висвітлив суперечливі сторони його спадщини: від боротьби з деколонізацією до звинувачень у расизмі, що й досі викликає дискусії серед істориків [51]. Попри це, його відмова від довічних титулів на користь депутатського мандата засвідчила відданість принципам парламентської демократії, що залишається взірцем для політиків усіх часів [28].

Отже, аналіз діяльності Вінстона Черчилля у ключових конфліктах XX століття доводить, що його лідерство базувалося на безкомпромісній відданості демократичним цінностям, яка вимагала здатності до складних стратегічних компромісів та особистої відповідальності. Вивчення цього досвіду дозволяє

сучасним учням усвідомити, що роль державного діяча в часи глобальних криз полягає не лише у військовому плануванні, а й у вмінні мобілізувати націю та формувати міжнародні союзи для захисту свободи.

Висновки до Розділу І.

Таким чином, Вінстон Черчилль увійшов в історію як постать, що персоніфікувала здатність демократичної держави до мобілізації перед лицем тотальної загрози. Його шлях – від офіцера-кореспондента до лідера, який змінив хід двох світових воєн, – демонструє, як стратегічне мислення та відповідальність перед майбутніми поколіннями превалюють над вузькопартійними інтересами. Вивчення його діяльності під час Першої світової війни, Другої світової війни та початку «Холодної війни» дозволяє учням побачити складність дипломатичних компромісів та моральних виборів, які стоять перед державним діячем у часи тектонічних зсувів. Роль Черчилля у розбудові повоєнного світового порядку та створенні фундаменту безпеки західного світу залишається одним із найбільш визначальних чинників сучасної геополітики. Досвід Черчилля переконує, що політична стійкість та готовність приймати складні рішення навіть в умовах особистих поразок є запорукою збереження свободи держави.

РОЗДІЛ 2
АНАЛІЗ ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ В. ЧЕРЧИЛЛЯ В ШКІЛЬНІЙ ПРОГРАМІ ТА ПІДРУЧНИКАХ

2.1 Місце теми в чинній програмі з Всесвітньої історії (10–11 класи)

Основним завданням сучасної української школи є формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості, провідним показником якої є високий рівень інтелектуальних та аналітичних здібностей. У зв'язку з цим, пошук нових шляхів оптимізації навчального процесу через впровадження методів проблемного навчання стає невід'ємною складовою успішної педагогічної практики [21, с. 202]. У контексті вивчення історії це означає перехід від репродуктивного відтворення дат до глибинного осмислення ролі «історичних постатей» - людей з яскравою індивідуальністю, чий вагомий внесок спричинив тектонічні зрушення в суспільному житті [15]. Поняття «висвітлення історичних постатей у шкільних курсах» охоплює цілісну систему навчальних матеріалів – від підручників до пізнавальних завдань, що дозволяють учням не просто вивчати біографію, а «олюднювати» історію, пропускаючи складні процеси крізь призму рішень конкретної особи [38, с. 177-180].

Вважаємо, що постать Вінстона Черчилля в цьому сенсі є стратегічно важливою. Вивчення його діяльності в межах чинної програми формує в учнів розуміння механізмів міжнародної політики та природи лідерства в умовах екзистенційної загрози. Сьогодні, коли Україна протистоїть агресії, звернення до досвіду Черчилля – майстра мобілізації нації та архітектора міжнародних альянсів – дозволяє старшокласникам осмислити виклики власної держави крізь призму історичних паралелей. Тема вчить аналізувати, як політична воля та влучне слово стають зброєю в боротьбі за цивілізаційний вибір.

У чинній програмі тема інтегрована в розділи, що стосуються міжвоєнного періоду та Другої світової війни. У 10 класі діяльність Черчилля розглядається в контексті створення Антигітлерівської коаліції та роботи «Великої трійки», де

акцент робиться на його дипломатичній майстерності [3, с. 198, 175, 208-209]. В 11 класі тема закріплюється під час вивчення початку «Холодної війни», де Фултонська промова постає як ключовий маркер розділу світу на блоки. Програма вибудовує еволюційний образ: від критика «умиротворення» до лідера, який заклав основи післявоєнної безпеки [12, с. 154, 186; 7, с. 109, 143].

Отже, місце Вінстона Черчилля в сучасній навчальній програмі відображає перехід від абстрактного викладу подій до розуміння «живої» історії, де постать лідера є ключовим чинником формування смислів. Завдяки застосуванню методів проблемного навчання, інтеграція цієї теми дозволяє учням усвідомити тяглість історичних викликів та розвинути відповідальність за майбутнє держави в умовах глобальних зламів.

2.2 Порівняльний аналіз сучасних підручників: повнота та об'єктивність висвітлення постаті

Аналіз підручникової літератури є ключовим етапом у вивченні методики викладання історії, оскільки саме підручник залишається головним інструментом трансляції цінностей та формування історичної свідомості. В умовах інформаційних викликів сьогодення, коли постать Вінстона Черчилля стає символом стійкості, важливо розуміти, як сучасна українська освітня парадигма трансформує його образ з «історичного коментатора» у повноцінного суб’єкта історії. Порівняльний аналіз підручників різних поколінь дозволяє виявити еволюцію підходів: від використання постаті політика як дидактичного прикладу до глибокого проблемно-дослідницького вивчення його стратегічних рішень, що є критично важливим для розвитку критичного мислення учнів.

Сучасна дослідниця Олена Пометун розглядає підручник як складну, комплексну модель освітнього процесу, де успішність навчання визначається балансом між основним навчальним текстом, позатекстовими джерелами та методичним апаратом [38, с. 177-180]. За цією моделлю, інформаційний текст

має бути лаконічним і доступним, тоді як додатковий матеріал (документи епохи, уривки з мемуарів, літературних творів) слугує інструментом «олюднення» історії, навчаючи учнів аналізувати інтерпретації. Особлива роль відводиться пояснювальному тексту, який трансформує візуальні об’єкти – ілюстрації, карти, діаграми – у повноцінні джерела знань, що вимагають не лише розгляду, а й глибокого аналітичного завдання [38, с. 178].

Авторка пропонує «наративну модель» завдань, що систематизує діяльність учнів за типами: від репродуктивних (просте відтворення фактів) до перетворювальних та творчо-пошукових, де пріоритетом стає формулювання власних ціннісних суджень. Ефективність навчання підвищується, якщо складність цих завдань зростає протягом року: від пошуку інформації до комплексного порівняльного аналізу документів та обґрунтування власної позиції [38, с. 180-185]. Сучасна методика вимагає діалогічності, перетворюючи підручник із закритого тексту на інтерактивний інструмент, що стимулює взаємодію «учень-підручник-вчитель», забезпечуючи патріотичне виховання через глибинний аналіз світового контексту [38, с. 187-188]. Розвиток українського підручникотворення у 2000-2005 роках ознаменував перехід до концептуальної логіки, де мотиваційна функція підручника та розвиток логічного мислення стали визначальними [17].

Аналіз підручника О. В. Гісема «Всесвітня історія» (10 клас) демонструє комплексний підхід до висвітлення політичної постаті Вінстона Черчилля, розглядаючи його діяльність крізь призму як ключових подій Другої світової війни, так і внутрішньополітичних трансформацій Великої Британії. Підручник подає прихід Черчилля до влади навесні 1940 року як логічний наслідок провалу політики «умиротворення» та відставки уряду Н. Чемберлена, характеризуючи нового прем'єра як прихильника рішучої боротьби з нацистською Німеччиною [3, с. 62, 175]. Значна увага приділяється ролі Черчилля у становленні Антигітлерівської коаліції, зокрема його активній дипломатичній роботі, що призвела до підписання Атлантичної хартії 14 серпня 1941 року, яка заклала ідеологічне підґрунтя майбутньої коаліції [3, с. 175-176].

Дипломатична діяльність Черчилля протягом 1943-1945 років представлена через опис його участі у конференціях «Великої трійки», де підкреслюється складність пошуку компромісів між союзниками. На Тегеранській конференції 1943 року, попри розбіжності з Й. Сталіним та Ф. Рузвельтом щодо стратегії відкриття Другого фронту (Черчилль наполягав на балканському напрямку), він долучився до домовленостей про висадку військ у Франції [3, с. 203, 198]. У контексті Ялтинської конференції 1945 року Черчилль постає як один із головних архітекторів повоєнного устрою Європи, що брав участь у вирішенні питань окупаційних зон Німеччини та встановленні нових кордонів у Польщі, хоча й був вимушений відстоювати ці позиції в умовах посилення впливу Радянського Союзу [3, с. 198-199].

Методично цінним є включення до підручника документальних матеріалів, що дозволяють учням самостійно аналізувати погляди політика. Зокрема, заява В. Черчилля від 21 вересня 1938 року, у якій він гостро критикує Мюнхенську угоду як повну капітуляцію західних демократій, слугує підґрунтям для вправ з аналізу історичних прогнозів та аргументації [3, с. 156]. Таким чином, підручник забезпечує належний рівень повноти та об'єктивності, представляючи Черчилля не лише як воєнного лідера, а й як стратега, вимушеного балансувати між національними інтересами Великої Британії, необхідністю підтримання єдності союзників у боротьбі проти нацизму та викликами нової повоєнної реальності.

Аналіз додаткових матеріалів підручника О. В. Гісема «Всесвітня історія» (10 клас) доповнює загальну картину діяльності Вінстона Черчилля, фокусуючись на його дипломатичній ролі у формуванні антигітлерівської коаліції. Варто відзначити, що автор підручника влучно цитує заяву Черчилля після нападу Німеччини на СРСР: «Кожний, хто воює проти А. Гітлера, – друг Англії, кожен, хто воює на його боці, – ворог Англії». Ця цитата є важливим методичним інструментом, оскільки демонструє прагматизм Черчилля та його здатність до компромісів заради вищої мети – перемоги над нацизмом [3, с. 175].

Тут можна зробити висновок про послідовність висвітлення: Черчилль постає не як статичний політик, а як лідер, що еволюціонував у своїх рішеннях –

від непоступливого критика політики «умиротворення» до ключового партнера у складних переговорах із СРСР та США [3, с. 175]. Дипломатичні зусилля Черчилля в рамках конференцій «Великої трійки» (Тегеран, Ялта, Потсдам) описані з акцентом на серйозні розбіжності між союзниками. Зокрема, у підручнику детально розібрано позицію Черчилля щодо «німецького питання» в Тегерані – він виступав за створення Дунайської федерації, що мало забезпечити баланс сил у повоєнній Європі, на противагу радикальнішим планам інших лідерів [3, с. 198].

Окремої уваги заслуговує висвітлення завершального етапу Другої світової війни. Автор підкреслює, що під час Потсдамської конференції 1945 року відбулася зміна британського лідера: після 28 липня В. Черчилля, через поразку консерваторів на виборах, змінив К. Еттлі [3, с. 198]. Це зауваження є суттєвим, оскільки воно підсилює об'єктивність викладу, показуючи, що навіть такі постаті як Черчилль були залежні від волевиявлення демократичного електорату.

Якщо порівнювати це з попередніми частинами підручника О. В. Гісема, то можна стверджувати, що автор дотримується системності: він послідовно пов’язує дипломатичні досягнення Черчилля з ідеологічними засадами (Атлантична хартія) [3, с. 175] та реальними геополітичними наслідками конференцій [3, с. 198; 4, с.137]. У порівнянні з іншими підручниками (Щупака та Васильків), підручник Гісема виділяється чіткою структуризацією дипломатичних позицій сторін у вигляді порівняльних таблиць, що полегшує учням аналіз складних переговорних процесів за участі В. Черчилля [3, с. 178-179]. Загалом, матеріал підручника забезпечує цілісне бачення діяльності Черчилля як лідера, що уособлював британську національну стратегію в умовах найтяжчих міжнародних викликів.

Водночас аналіз підручника І. Я. Щупака «Всесвітня історія» (10 клас) демонструє послідовну інтеграцію діяльності Вінстона Черчилля у загальний контекст висвітлення міжнародних відносин та воєнних подій 1930–1940-х років. Автор підручника розкриває образ Черчилля як принципового опонента політики «умиротворення» агресора, підкреслюючи, що ще у вересні 1938 року

політик оцінив Мюнхенську угоду як повну капітуляцію західних демократій перед загрозою застосування сили з боку нацистської Німеччини. Прихід Черчилля до влади навесні 1940 року у підручнику пов’язується з необхідністю рішучої боротьби з нацизмом у критичний для Британії період [12, с. 154].

Дипломатична роль політика висвітлюється через його активність як одного з лідерів Антигітлерівської коаліції. Зокрема, підручник фіксує участь Черчилля у конференціях «Великої трійки», де він виступав ключовим суб'єктом прийняття стратегічних рішень щодо координації воєнних зусиль та повоєнного устрою світу. На Тегеранській конференції 1943 року Черчилль брав участь у дискусіях щодо відкриття Другого фронту та обговоренні майбутніх кордонів, що мали визначити геополітичну карту Європи [12, с. 182, 184]. У ході Ялтинської конференції 1945 року акцент робиться на зусиллях Черчилля щодо узгодження дій союзників на заключному етапі боротьби з Німеччиною та вирішенні складних питань повоєнного врегулювання, зокрема щодо Польщі та Югославії [12, с. 186].

Висвітлення діяльності Черчилля також торкається внутрішньополітичних трансформацій. Підручник подає інформацію про поразку консерваторів на виборах 1945 року та зміну прем’єр-міністра Великої Британії на К. Еттлі під час Потсдамської конференції, що слугує прикладом демократичного процесу зміни влади навіть у час завершення глобального воєнного конфлікту [12, с. 189]. Крім того, автор додає контекстуальні згадки про Черчилля у дискусійних питаннях, що стосуються політичних процесів у Британії 1920-х років, що дозволяє учням краще зрозуміти еволюцію його політичних поглядів та місце у системі влади [12, с. 159]. Таким чином, підручник І. Я. Щупака надає учням достатньо матеріалу для розуміння Черчилля як лідера, що уособлював британську позицію у вирішальні моменти світової історії, забезпечуючи при цьому об'єктивний виклад дипломатичних труднощів того часу.

Якщо ж проаналізувати фрагмента іншого підручника І. Я. Щупака та Л. В. Морозової (2010), то видно, що старіше видання суттєво відрізняється від підходу, реалізованого в сучасних виданнях цих же авторів (2018). Якщо в

пізніших підручниках діяльність Вінстона Черчилля розглядається в контексті масштабних міжнародних подій та стратегічного лідерства, то у виданні 2010 року постать політика використана лише як інтелектуальний маркер у межах морально-етичної дискусії про сутність демократії [13, с. 122].

У цьому підручнику Черчилль цитується не як учасник воєнних конференцій, а як мислитель, чиї слова про демократію як «найгірше зло, яке вигадало людство, але кращого воно не вигадало», слугують підґрунтям для застереження учнів від спокуси авторитаризмом та «сильною рукою» [13, с. 122]. Такий методичний підхід у виданні 2010 року є менш фактологічним та більш дискусійним, спрямованим на формування громадянської позиції учнів, ніж на вивчення біографії політика.

Таким чином, спостерігається еволюція методичного бачення авторів: від використання окремих цитат політика для ілюстрації філософських концепцій – до глибокого аналізу його діяльності як ключового суб'єкта міжнародної політики XX століття. Це свідчить про зміщення акцентів у викладанні історії від чисто повчально-дидактичних моделей до складнішого компетентнісного підходу, де Черчилль постає як динамічний державний діяч, чиї рішення визначали долі мільйонів людей.

Аналіз підручника П. Полянського «Всесвітня історія» (10 клас) дозволяє простежити висвітлення діяльності Вінстона Черчилля як ключової постаті британської та міжнародної політики у широкому історичному контексті. Автор підручника звертає увагу на особисту позицію Черчилля як видатного політика ще у 1920-х роках, коли той застерігав від загроз, що виникали внаслідок післявоєнної нестабільності [7, с. 51]. Окремий акцент зроблено на його непримиренній критиці політики «умиротворення» агресорів у 1930-х роках, зокрема в контексті Аншлюсу Австрії та Мюнхенської угоди, де Черчилль виступав як моральний лідер, що передбачив катастрофічні наслідки поступок Гітлеру [7, с. 73, 109].

У період Другої світової війни роль Черчилля розкривається через його очолення британського уряду в травні 1940 року – у момент смертельної

небезпеки для Великої Британії [7, с. 143]. Підручник підкреслює, що саме під його керівництвом країна продемонструвала безпрецедентну стійкість [7, с. 175]. Важливим елементом викладу є дипломатична активність політика у формуванні Антигітлерівської коаліції, зокрема його зустрічі з лідерами США та СРСР [7, с. 177]. У підручнику детально описано дипломатичні зусилля Черчилля під час Тегеранської та Ялтинської конференцій, де обговорювалися питання відкриття Другого фронту та повоєнний поділ Європи [7, с. 186, 188].

Автор також приділяє увагу повоєнному політичному життю Великої Британії. Зокрема, висвітлено поразку консервативної партії на парламентських виборах 1945 року, що призвело до відставки Черчилля з посади прем'єр-міністра саме в момент завершення конференції в Потсдамі [7, с. 199]. Це подається як яскравий приклад функціонування демократичних інститутів у країні, що перемогла у війні. Підручник П. Полянського забезпечує глибокий аналіз політичної біографії Черчилля, демонструючи його як стратега, чиї рішення впливали на хід глобальних подій, і забезпечуючи учням необхідний фактологічний матеріал для розуміння складності політичних процесів середини XX століття [7, с. 51, 109, 199].

Аналіз підручника П. Полянського «Всесвітня історія» (10 клас, 2010) демонструє зміну методичного підходу до висвітлення постаті Вінстона Черчилля у порівнянні з попередньо проаналізованими виданнями. Автор широко залучає мемуарну спадщину самого політика (праця «Друга світова війна»), використовуючи її як першоджерело для аналізу не лише подій Другої світової війни, а й періоду Першої світової війни та міжвоєнного двадцятиліття [8, с. 167, 194]. У підручнику Черчилль постає як компетентний державний діяч, чия обачливість на посаді морського міністра перед початком Першої світової війни дозволила привести британський флот у повну бойову готовність, що стало стратегічним успіхом [8, с. 108]. Його позиція щодо британського суверенітету на морі визначена як фундаментальна для безпеки держави [8, с. 67]. Видання приділяє значну увагу критичним оцінкам Черчилля щодо результатів Першої світової війни. Його характеристика Версальського договору як «перемир’я на

двадцять років» та критика «злісних і дурних» економічних статей договору є важливими елементами для розуміння причин майбутнього конфлікту [8, с. 167]. Черчилль виступає як спостерігач та аналітик еволюції Німеччини у міжвоєнний період, описуючи виникнення ідеологічної «порожнечі» у Веймарській республіці, яку згодом заповнив А. Гітлер. Також цікавою є його оцінка зовнішньої політики США періоду 1920-х років, де він критикує американський ізоляціонізм [8, с. 194]. Автор інтегрує постать Черчилля навіть у розділи про історію Індії, наводячи його характеристику М. Ганді як «бунтівного факіра», що демонструє складне ставлення Черчилля до процесів деколонізації [8, с. 175].

На відміну від сучасних підручників (О. Гісема чи І. Васильків), де акцент зміщений на роль Черчилля як лідера Антигітлерівської коаліції, підручник П. Полянського 2010 року робить більший наголос на Черчиллі як історику-мемуаристі. Він часто цитується саме як аналітик, що постфактум оцінює помилки європейських демократій. Такий підхід робить акцент на розвитку критичного мислення учнів через аналіз документів, хоча і дещо звужує образ Черчилля до ролі «коментатора» історії.

Загалом, підручник П. Полянського забезпечує ґрунтовну джерельну базу для роботи з оцінками Черчилля, дозволяючи учням дослідити не лише його дії як політика, а й логіку його міркувань про причини глобальних катастроф XX століття [8, с. 108, 167, 194].

Підручник П. Б. Полянського (2003) пропонує специфічний підхід до висвітлення діяльності Вінстона Черчилля, фокусуючись на ньому як на прозорливому історичному аналітику та мемуаристі. У цьому виданні образ політика сконструйований навколо його критичних оцінок ключових подій міжвоєнного двадцятиліття, де Черчилль виступає в ролі інтелектуального авторитета, що постфактум осмислює помилки західних демократій. Автор систематично залучає уривки з мемуарів «Друга світова війна», використовуючи їх як стрижневий елемент для аналізу причин глобальних катастроф, починаючи від критики Версальської системи і завершуючи оцінкою ізоляціонізму США та

приходу нацистів до влади в Німеччині [9, с.265, 16, 268, 56, 139, 153, 174, 208, 257].

Методична цінність такого підходу в підручнику Полянського полягає у спробі активізувати мислення учнів через роботу з першоджерелами, де Черчилль постає не просто як суб'єкт політичної історії, а як свідок та інтерпретатор складних процесів. Навіть у питаннях, що стосуються інших регіонів, наприклад, оцінки М. Ґанді, політик залишається «зовнішнім коментатором», чия точка зору є опорною для розуміння епохи. Таким чином, видання 2003 року вибудовує образ Черчилля через призму його інтелектуальної спадщини, що спрямовує учнів на аналіз причинно-наслідкових зв’язків міжнародної політики XX століття через особисте сприйняття одного з її головних архітекторів.

Схожа ситуація з наступним джерелом. Так, аналіз фрагмента підручника Т. В. Ладиченко «Всесвітня історія» (10 клас, 2010) демонструє вибірковий підхід до постаті Вінстона Черчилля. В даному випадку політик згадується як авторитетне джерело, чиє визначення «Великої війни» (Першої світової) використовується для введення учнів у контекст глобальних змін початку XX століття [5, с. 5].

Аналіз методичного посібника О. Е. Охредька «Конструктор уроку» (2010) доповнює загальну картину сприйняття постаті Вінстона Черчилля в педагогічному просторі того часу. У цьому виданні діяльність британського політика була позбавлена глибокого історіографічного аналізу, натомість його ім’я використовувалося як інструмент для швидкої перевірки фактологічних знань учнів у форматі історичних диктантів. Зокрема, запитання про нібито підтримку Черчиллем німецьких планів загарбання територій слугувало методичним засобом для виявлення знань про антинацистську позицію політика, хоча сама постановка питання містила анахронізми щодо його посади у 1914 році. Такий підхід засвідчує, що на початку 2010-х років методична література часто розглядала постать Черчилля через призму спрощених дихотомій «друг/ворог» або «правильна/хибна теза», що суттєво відрізняється від сучасних

практик. Сучасні посібники натомість уникають використання імені лідера для примітивного тестування, натомість пропонуючи завдання на аналіз мемуарів, дипломатичних суперечностей та багатогранної особистості політика, що демонструє якісний стрибок у методиці викладання історії від механічного запам'ятовування фактів до формування аналітичних компетентностей [6, с. 29, 102].

Це підтверджує тенденцію підручників того періоду (початок 2010-х рр.) використовувати образ Черчилля як «історичного коментатора» - лідера, чия оцінка подій вважається еталонною для пояснення складних історичних процесів. На відміну від новіших видань, де Черчилль є активним суб'єктом дипломатичної історії, тут він виступає швидше як інтелектуальний авторитет, що дає визначення епосі.

Аналіз підручника Н. М. Сорочинської та О. О. Гісема «Всесвітня історія» (10 клас, 2018) підтверджує тенденцію до ґрунтовного висвітлення ролі Вінстона Черчилля як ключового суб'єкта міжнародної політики та воєнної стратегії Другої світової війни. Автори розглядають прихід Черчилля до влади в травні 1940 року як переломний момент, що ознаменував відмову Британії від політики «умиротворення» та перехід до курсу рішучої боротьби з нацизмом [11, с. 173]. Особливості висвітлення діяльності політика: у підручнику підкреслюється прагматизм Черчилля у відносинах з СРСР. Його заява про готовність співпрацювати з будь-ким, хто воює проти Гітлера, подається як фундаментальний крок до створення Антигітлерівської коаліції. Важлива увага приділена його дипломатичній ролі у розробці «Атлантичної хартії», що заклала ідеологічні основи післявоєнного світоустрою [11, с. 198]. Діяльність Черчилля на Тегеранській та Ялтинській конференціях висвітлена через призму складних перемовин між лідерами «Великої трійки». Автори фіксують не лише досягнення згоди, а й стратегічні суперечності, зокрема дискусію між Черчиллем та Сталіним щодо місця відкриття Другого фронту [11, с. 209, 229]. Координація військових дій: Підручник висвітлює Черчилля як лідера, що ефективно координував стратегічні кроки союзників. Згадується навіть такий детальний

епізод, як радянський наступ у січні 1945 року, здійснений на прохання британського прем'єра для полегшення становища союзників на Західному фронті [11, с. 225]. Автори зазначають, що зміна Черчилля на К. Еттлі під час Потсдамської конференції стала знаковою подією, яка завершила епоху «Великої трійки» у її класичному складі [11, с. 230].

У порівнянні з підручником О. В. Гісема (2018), видання Н. М. Сорочинської та О. О. Гісема витримує аналогічний високий стандарт фактологічної повноти, проте більше акцентує на персональних ініціативах Черчилля у координації бойових дій. Якщо в інших виданнях Черчилль – це переважно дипломат-переговірник, то тут він постає як лідер, що безпосередньо впливає на динаміку фронтових подій через запити до союзників. Це видання є прикладом збалансованого підходу, де дипломатія та воєнна стратегія подаються як взаємопов'язані елементи діяльності політика, що дає учням цілісне розуміння його ролі у війні.

Підручник І. Д. Васильків характеризується глибоким аналізом ролі Вінстона Черчилля не лише як воєнного лідера, а і як політика, що формував світоглядну позицію Великої Британії в умовах глобальних криз. Автор підкреслює значення Черчилля як послідовного антипода політики «умиротворення» агресорів, цитуючи його влучні сатиричні висловлювання щодо безперспективності поступок диктаторам, зокрема порівняння «умиротворювача» з людиною, що «годує крокодила, сподіваючись, що той з'їсть його останнім». Цей методичний прийом дозволяє учням краще зрозуміти моральний вибір британського уряду та неминучість конфлікту [2, с. 149].

Значна увага приділяється дипломатичній діяльності Черчилля як одного з лідерів «Великої трійки». Підручник висвітлює його роль у формуванні Антигітлерівської коаліції, зокрема узгодження «Атлантичної хартії» 14 серпня 1941 року, яка стала фундаментом міжнародної співпраці. Описано участь Черчилля у Тегеранській конференції (1943 р.), де він координував стратегію відкриття Другого фронту та обговорював повоєнний устрій світу, зокрема заснування ООН [2, с. 164]. Окрім воєнно-політичного аспекту, автор підручника

інтегрує постать Черчилля в культурний контекст, звертаючи увагу на його творчий доробок – зокрема «Автопортрет» 1920 року, що дає можливість учням вивчити політика як багатогранну особистість [2, с. 177, 180].

У підручнику Черчилль постає як лідер, що в критичний момент «дюнкерського дива» (червень 1940 р.) зумів переконати націю у неможливості капітуляції, заявивши, що британський народ «буде битися і ніколи не здасться» [2, с. 163]. Методично важливою є оцінка його ролі в ключових подіях війни, яка виноситься автором у завдання для учнів, що спонукає до критичного осмислення історичної спадщини та стратегічних рішень лідера [2, с. 158].

Загалом на основі проаналізованого тексту можна виділити такі інструменти: аналіз промов: використання цитати про «крокодила» (Умиротворювач – це той, хто годує крокодила, сподіваючись, що той з'їсть його останнім») як кейсу для обговорення ефективності дипломатичних поступок диктаторам (можливий зв'язок із сучасними подіями, про що прямо запитує підручник у завданнях) [2, с. 149]. Міждисциплінарний підхід: завдання на аналіз живописної роботи («Автопортрет») дозволяє поєднати історію з мистецтвознавством, формуючи цілісне уявлення про постать [2, с. 180]. У підручнику подано завдання на порівняння політики умиротворення 1930-х рр. із сучасними політичними викликами, що є дієвим методом для розвитку навичок критичного мислення [2, с. 149]. Загалом підручник І. Д. Васильків забезпечує високий рівень повноти висвітлення діяльності Черчилля, вдало поєднуючи хронікальний виклад із аналізом особистісних якостей політика.

Отже, порівняльний аналіз свідчить про якісний стрибок у методиці викладання історії. Сучасні підручники трансформували образ Вінстона Черчилля з статичного інтелектуального авторитета у динамічного державного діяча, чиї рішення підлягають критичному аналізу. Еволюція підручникової літератури демонструє відхід від дидактичних схем «друг/ворог» до компетентнісного підходу, де Черчилль постає як багатогранна постать, а робота з його спадщиною стає фундаментом для формування аналітичного мислення та розуміння механізмів відповідальності лідерства в умовах глобальних криз.

2.3 Методичні стратегії та міжпредметні зв’язки у вивченні діяльності В. Черчилля

Актуальність оновлення методичного інструментарію в сучасній школі зумовлена постійним запитом на формування високого рівня медіаграмотності та критичного мислення в умовах сучасної інформаційної війни. Вивчення постаті Вінстона Черчилля сьогодні вимагає виходу за межі вузькоісторичного контексту, перетворюючи звичайний урок на інтелектуальний практикум. Системне впровадження інтерактивних стратегій, що спираються на напрацювання дослідників Г. О. Сиротенко та Т. В. Шаріпової, дозволяє учням еволюціонувати від пасивних споживачів інформації до активних суб’єктів пізнання, які самостійно конструюють власні знання [43, с. 29].

Важливим компонентом цієї методики є міждисциплінарна інтеграція, яка забезпечує цілісне розуміння епохи через синтез історії, зарубіжної літератури та правознавства. Вивчення мемуаристики Черчилля як лауреата Нобелівської премії 1953 року дозволяє проаналізувати його «Спогади про Другу світову війну» не лише як історичне джерело, а і як зразок видатної документальної прози. Це допомагає учням зрозуміти події через призму особистого сприйняття лідера, розвиваючи навички аналізу стилю та авторської позиції, що безпосередньо пов’язує історію з курсом зарубіжної літератури [24].

Водночас кейс парламентських виборів 1945 року слугує показовим інструментом для курсів правознавства та суспільствознавства. Аналізуючи поразку консерваторів, учні досліджують роль політичної риторики та відповідальності за висловлювання під час виборчих кампаній. Зокрема, розгляд «гестапо-скандалу» дає змогу вивчити вплив електоральних програм на волевиявлення громадян та механізми зміни влади в демократичних суспільствах, навіть у часи післявоєнної нестабільності [26]. Для реалізації цих зв’язків доцільно впроваджувати критичний аналіз мемуарів, дискусійне

моделювання у форматі «телевізійного ток-шоу» з використанням технології «Прес», а також проєктну діяльність за концепцією «Маестро», де кожен учень стає фахівцем із вузького питання, чи то ораторика, чи стратегія виборчих перегонів [43, с. 33, 47, 71].

Отже, міждисциплінарний підхід дозволяє перетворити вивчення постаті Вінстона Черчилля на інтелектуальний практикум, де лідер постає не як статичний символ, а як багатогранна особистість. Інтеграція методів літературознавства, правознавства та історії забезпечує глибокий розвиток критичного мислення, формуючи в учнів навички аналізу природи лідерства та відповідальності, які є необхідними для адекватної оцінки політичних процесів у сучасному світі.

Висновки до Розділу 2.

Аналіз висвітлення діяльності Вінстона Черчилля в чинній програмі та підручниках доводить, що ця постать є ключовим інструментом для формування в учнів навичок критичного мислення та розуміння механізмів міжнародної політики. Дослідження засвідчило еволюцію підручникової літератури: від використання політика як дидактичного прикладу до глибокого проблемного аналізу його стратегічних рішень через роботу з документальними джерелами. Впровадження інтегрованих методичних стратегій, таких як дискусійне моделювання та міжпредметні зв'язки з літературою і правознавством, перетворює вивчення цієї теми на інтелектуальний практикум. Такий підхід дозволяє учням усвідомити складність природи лідерства та відповідальності в умовах екзистенційних викликів, що є особливо актуальним у контексті сучасних загроз для України. У результаті, вивчення спадщини Черчилля формує фундамент громадянської свідомості, необхідний для самостійної оцінки політичних процесів та протидії деструктивним інформаційним впливам.

РОЗДІЛ 3
МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

3.1 Використання першоджерел: аналіз промов Черчилля («Кров, піт і сльози», Фултонська промова)

Вивчення першоджерел у шкільному курсі історії має виходити за межі простого читання тексту. Ефективною методикою є когнітивно-дискурсивний аналіз, який дозволяє учням «розкласти» промову на метафоричні складові. Згідно з дослідженнями, промови Черчилля 1938-1942 років є ідеальним матеріалом для такого аналізу через свою високу метафоричність [47, с. 24].

Ще в жовтні 1945 року Черчилль отримав листа від президента Вестмінстерського коледжу в невеличкому містечку Фултон в штаті Міссурі із запрошенням прочитати лекцію про міжнародні відносини. Президент невеликого коледжу навряд чи міг розраховувати на візит Черчилля, якби інший президент особисто не написав постскриптум до листа: «Це чудовий коледж у моєму рідному штаті. Сподіваюся, ви зможете прибути. Я вас представлю. З найкращими побажаннями, Гаррі Трумен». Ще з часів Потсдама в Білому домі так і не змогли напрацювати якоїсь чіткої стратегії переговорів з СРСР. А кращого експерта за Черчилля годі було й шукати [35]. Британський експрем'єр, ясна річ, прийняв запрошення. А на загал жартував, що не міг відмовити коледжу з «доволі знайомим ім'ям, що нагадує мені про те місце, де я здобув навички з політики, риторики й діалектики» [35].

Аналіз промови Вінстона Черчилля, виголошеної 5 березня 1946 року у Вестмінстерському коледжі (Фултон, штат Міссурі), є фундаментальним для розуміння трансформації міжнародних відносин від антигітлерівської коаліції до епохи «Холодної війни». Для шкільного курсу історії цей текст є зразком «стратегічної риторики», де оратор через чіткі образи та концепції задає вектор світової політики на наступні півстоліття. Черчилль розпочинає промову з

демонстрації власної незалежності, підкреслюючи, що говорить «тільки від свого імені». Це класичний риторичний прийом, що дозволяє уникнути дипломатичної скутості та говорити про «незбагненні часи» максимально відверто. Важливо звернути увагу учнів на використання ним терміну «загальна стратегічна концепція». Черчилль переносить логіку військового планування на політичну площину, визначаючи головну мету: безпека та добробут «родинних вогнищ» простих людей, що мають бути захищені від двох головних лих – війни та тиранії [10]. Найбільш цитованою частиною промови є метафора: «Від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці на континент опустилася залізна завіса». У методичному плані цей фрагмент слід аналізувати не лише як художній образ, а як констатацію факту створення радянської сфери впливу, де «влада нав'язується простим людям поліцейськими урядами» [10].

Цікавим аспектом для шкільного аналізу є контраст між ставленням до «радянського народу» та «радянської системи». Черчилль висловлює щире захоплення доблестю росіян, проте гостро критикує «міжнародну комуністичну організацію». Це дозволяє вчителю історії розкрити складність політичного мислення Черчилля: він не був ворогом Росії, він був опонентом тоталітарної системи, яка загрожувала самому існуванню християнської цивілізації. Черчилль пропонує практичний механізм забезпечення миру – «братерський союз» англомовних народів (Британської співдружності та США). Він відкидає аргументи про суперечність такого союзу Статуту ООН. Навпаки, він стверджує: «такі відносини, навпаки, являють собою, очевидно, єдиний засіб, за допомогою якого ця організація зможе набути статусу і сили». Це ключовий момент для дискусії на уроці: чи може регіональний союз бути запорукою глобальної стабільності? [10]. Аналіз Фултонської промови 1946 року в шкільних курсах історії часто обмежується введенням терміну «залізна завіса». Проте, як зазначає Памела Гарріман, це лише «напівправда», яка вириває слова політика з контексту його стратегічного бачення. У своїй промові Черчилль, будучи архітектором Великого Альянсу, наполягав на необхідності балансу: поєднання військової сили та активного пошуку «доброго взаєморозуміння» з Радянським Союзом.

Його теза про «ключ до російських інтересів» є фундаментальною для розуміння того, що він ніколи не розглядав військову силу як самоціль. Впровадження цього матеріалу в навчальний процес дозволяє учням усвідомити: справжній державний діяч – це не той, хто лише провокує конфронтацію, а той, хто здатен вибудовувати складні стратегії виживання людства в умовах глобальних загроз» [49].

Зокрема, учням можна запропонувати дати відповідь на декілька ключових запитань (див. Додаток Г) [44, с.50]. Також для практичного заняття в рамках цього параграфу пропонуємо використання таких методів аналізу Фултонської промови: пошук історичних паралелей (порівняння оцінки Черчиллем політики «умиротворення» 1930-х років із закликом до рішучих дій у 1946 році. Учні мають усвідомити тезу: «Ніколи ще в історії не було війни, яку було б легше відвернути своєчасними діями»); аналіз риторичних фігур (виявлення антитез, наприклад, «Тінь» на перемогу союзників vs «Храм Миру». Як через образи Черчилль формує емоційне сприйняття геополітичної ситуації?); критичне мислення (обговорення концепції «сили» у Черчилля. Він прямо каже: «я виніс переконання, що вони [росіяни] нічого не шанують так, як силу». Чи є це твердження суб'єктивним, чи воно відображає тогочасну реальність?) [10]. Завдання для учнів має полягати у виокремленні концептів-домінант (TYRAN, VICTIM, LIGHT). Наприклад, при аналізі промови «Кров, праця, сльози і піт», учні можуть звернути увагу на використання метафори «походу» (road, struggle), що трансформує концепт «війна» у зрозумілу для народу стратегічну ціль [47, с. 28]. Це розвиває навички медіаграмотності: учні починають усвідомлювати, що оратор не просто інформує, він моделює ставлення до реальності. Особливо цінним є аналіз метонімій (наприклад, «результат замість причини» у вислові «victory at all costs»), що дозволяє зрозуміти, як стислість оратора посилює емоційний вплив [47, с. 32].

Важливим аспектом є зіставлення оригіналів промов з їхніми перекладами. Використання висновків К. Юрчак та Ю. Аретеменко щодо «метафоричних трансформацій» дозволяє учням побачити, як при перекладі може змінюватися

«дух» промови [48, с. 267]. Це вчить учнів критичного ставлення до джерел: переклад – це не лише передача слів, це інтерпретація сенсів, що вимагає перекладацького виваженого рішення. Такий комплексний підхід до першоджерел перетворює урок історії на інтелектуальне дослідження, яке формує вміння розпізнавати маніпуляції та розуміти складність політичного дискурсу в екстремальних історичних умовах. Підсумком уроку є домашнє завдання. Зокрема, якщо б тема уроку була «Холодна війна», то можна було б дати учням завдання уявити себе в ролі В. Черчілля під час початку «холодної війни» та створити уявну сторінку В. Черчілля в Instagram. Їм потрібно підготувати п’ять постів, які б відображали його погляди на міжнародну політику та протистояння з СРСР. Кожен пост повинен містити текст (до 100 слів), фотографії або зображення, а також відповідні хештеги. Теми для постів можуть включати реакцію Й. Сталіна на Фултонську промову, думки про В. Черчілля про «залізну завісу», оцінку створення НАТО тощо. Також, учням слід подумати, які б коментарі могли залишити наступники Черчілля під його постами [44, с.80]. Отже, Фултонська промова – це не просто вступ до «Холодної війни», це попередження про те, що «час, можливо, лишився вже обмаль». Черчилль виступає не як підбурювач до нової війни, а як архітектор миру, що базується на реалізмі, а не на ілюзіях. Його заклик – «будьте пильні» – залишається актуальним і сьогодні. Це ідеальний приклад першоджерела, яке вимагає не просто прочитання, а глибокого контекстуального аналізу.

Промова, виголошена 13 травня 1940 року перед Палатою громад, є чи не найважливішим документом у сучасній історії Великобританії. Вона була виголошена в момент екзистенційної загрози – на початку німецького наступу на Західному фронті, коли доля Франції висіла на волосині, а Британія опинилася на порозі виживання. У контексті методики викладання історії, цей виступ варто розглядати як акт «вербальної мобілізації» [14]. На відміну від Фултонської промови, яка була розлогим геополітичним аналізом, промова 1940 року – це стислий звіт лідера, який отримав владу в умовах катастрофічної терміновості. Черчилль приходить до Парламенту не з програмою реформ, а з «наказом» про

створення військового кабінету. Для учнів важливо підкреслити цей аспект: демократія в часи війни здатна до миттєвої консолідації. Черчилль зазначає: «Нам потрібно було зробити це за один день через крайню терміновість і суворість подій» (рис. А.3.1) [14]. Вважаємо, що це першоджерело дозволяє учням відчути рівень відповідальності лідера у кризовий момент. Також для аналізу важливим є його листування з Ф. Рузвельтом щодо ленд-лізу, яке демонструє дипломатичну майстерність Черчилля у залученні ресурсів США для порятунку Великобританії від фінансового краху та військової поразки [24].

Найвідоміша у промові фраза Черчилля: «Мені нема чого запропонувати, окрім крові, важкої праці, сліз і поту», – є геніальним психологічним прийомом. Він не обіцяє швидкої перемоги чи легкого життя. Навпаки, він чесно попереджає про «випробування найтяжчого роду». Для вчителя історії це приклад чесної комунікації з нацією. Черчилль позбавляє людей ілюзій, замінюючи їх на «тверду рішучість» [14]. У відповідь на запитання «Яка ваша політика?», Черчилль дає коротку і вичерпну відповідь: «Вести війну... з усією нашою міццю і з усією тією силою, яку може дати нам Бог». Його мета – «перемога, перемога за будь-ку ціну». Цікаво звернути увагу учнів на фразу: «бо без перемоги немає виживання». Це було не просто політичним гаслом, а усвідомленням того, що нацистська тиранія не залишає місця для компромісів [14].

Для аналізу цієї промови у шкільному курсі історії можна застосувати наступні методичні підходи: аналіз емоційного впливу (уявіть себе громадянином Британії 1940 року, який слухає цю промову по радіо); порівняльна таблиця («Що обіцяють політики сьогодні» vs «Що запропонував Черчилль у 1940 році»); дискусія про «Policy of Victory» (чи здатне сучасне суспільство об'єднатися навколо однієї мети в часи кризи, чи демократичний плюралізм цьому заважає?) [14]. Використання виборчих програм та виступів 1945 року дозволяє учням критично оцінити перехід від воєнної до мирної риторики. Зокрема, аналіз радіозвернення Черчілля, де він звинуватив лейбористів у намірі запровадити «гестапо», є чудовим матеріалом для

практичного заняття. Учні можуть порівняти цю невдалу метафору з послідовною, соціально орієнтованою програмою Клемента Еттлі, щоб зрозуміти, чому виборці віддали перевагу «архітектору добробуту», а не «герою війни» [26]. Отже, промова 13 травня 1940 року – це приклад того, як ораторське мистецтво стає частиною воєнної стратегії. Крім власне промов Черчилля у роботі важливо відрізняти його офіційну риторику від неформального стратегічного жаргону. Дослідники звертають увагу на два ключові поняття, що помилково приписуються прем'єру як авторизовані гасла. 1. «М'яке підчерев'я» (Soft Underbelly). Цей вислів став синонімом середземноморської стратегії союзників, проте, як свідчать архіви, це не була «книжна» чи «промова» фраза. Ідея стратегічного удару через Середземномор'я належала тандему Черчилля та фельдмаршала Алана Брука. Генерал Марк Кларк, який згодом реалізовував цю кампанію в Італій V, влучно зауважив, що після висадки в Салерно виявив зовсім не «м'яке черево», а «міцний старий нутрощ». Це підкреслює ризик використання метафор у воєнній стратегії, коли політичний образ не збігається з тактичною реальністю на полі бою [54]. 2. «Фортеця Європа» (Festung Europa). На відміну від «м'якого підчерев'я», цей термін не був частиною воєнної доктрини Черчилля, ба більше – він його відверто заперечував. Фраза походила з німецької пропаганди, що вихваляла власні оборонні укріплення. Ставлення Черчилля: він забороняв використовувати цей термін у своїй присутності, вважаючи його психологічно помилковим. Для Черчилля назвати ворога «фортецею» означало визнати його силу та непохитність, що було неприпустимо з «психологічних та моральних міркувань».

Але цей матеріал демонструє учням, як важливо працювати з першоджерелами та критично оцінювати історичні кліше. Робота з такими «міфами Черчилля» вчить учнів, що політична мова – це не лише інструмент натхнення, але й засіб маніпуляції та створення стратегічних ілюзій. Досліджуючи, чому вислів про «м'яке підчерев'я» став популярним, а термін «Фортеця Європа» – табу, учні вчаться бачити різницю між ефективною державною комунікацією, що спрямована на мобілізацію волі, та небезпечними

метафорами, що можуть викривлювати сприйняття воєнних реалій [54]. Можна запропонувати учням завдання: «Спростування міфів», де їм слід знайти три цитати або фрази, які помилково приписують відомим історичним діячам (як-от Черчиллю чи Наполеону), та довести їхнє походження (або відсутність). Це розвиває навички фактчекінгу, що є вкрай важливим у сучасному інформаційному просторі.

Отже, використання промов В. Черчилля як першоджерел відкриває перед учителем історії широкі можливості для виходу за рамки стандартного викладу матеріалу. Інтеграція таких інструментів, як зіставлення оригіналів та перекладів, аналіз метафор та розвінчання історичних міфів, не лише поглиблює знання про події минулого, а й формує критичне мислення, необхідне для орієнтації в сучасному інформаційному просторі.

3.2 Використання візуальних та мультимедійних засобів (історичні фото, карикатури, фрагменти кінохроніки)

Вивчення постаті Вінстона Черчилля на сучасному етапі не повинно обмежуватися лише теорією. Доцільно доповнювати роботу практичними завданнями, які формують медіаграмотність та розвивають критичне мислення. Такі завдання перетворюють урок на дослідницьку лабораторію, де учень не просто вивчає біографію, а опановує інструменти аналізу та створення контенту [46, с.71]. Використання мультимедійних засобів та візуальних джерел у навчанні історії, згідно з методикою розвитку критичного мислення, має базуватися на принципах активної пізнавальної діяльності. Олена Пометун наголошує, що такі засоби не повинні бути лише ілюстративним додатком до слова вчителя; вони є об'єктами для дослідження. Зокрема, ми впроваджуємо роботу з «бортовими журналами» та «двосторонніми щоденниками» під час перегляду фільмів чи аналізу візуальних документів. Ці прийоми дозволяють учням не просто сприймати інформацію, а фіксувати власні міркування, асоціації

та питання, що виникають у процесі «читання» візуального ряду. Важливим елементом такої роботи є перехід від індивідуального пошуку до обміну ідеями в групах, що забезпечує глибше осмислення історичного контексту через порівняння вражень з документальними свідченнями [39, с. 6-7].

Для вивчення історичних фото, карикатур, фрагментів кінохроніки доцільно використати підходи О. І. Пометун щодо дозування навантаження. Авторка вважає, що складність візуального джерела повинна відповідати віковим можливостям учнів, тому при виборі мультимедійних матеріалів про Вінстона Черчилля ми впровадимо диференційований підхід. Буде дієвим використати для учнів 10-11 класів не лише прості фотографії, а й складніші джерела, як-от карикатури того часу чи графічні схеми, що демонструють геополітичні зміни. Також варто рекомендувати вчителям як алгоритм вибору матеріалу, де акцент зміщується з кількості джерел на їхню якість та глибину аналітичного потенціалу [40, с. 49]. Дослідниця П. Мороз вважає, що методично доцільно поділяти фотодокументи на сюжетні, що зображують події та дії осіб, видові, які фіксують архітектуру, побут чи природу, та портретні, що допомагають вивчати персоналії [32, с. 136]. Для якісного аналізу світлини вчитель має пояснити учням її особливості як результату творчого процесу, де композиція, світло та момент зйомки є продуктом вибору фотографа, зумовленого його особистими смаками. Окрім того, фотографії відображають умовності та сподівання своєї епохи, тому аналіз вимагає врахування контексту їх створення. Важливим аспектом навчання є усвідомлення того, що будь-яка фотографія в медіа проходить етап добору за критеріями актуальності чи ідеологічної доцільності, а також може піддаватися цензурі або підробці [32, с. 137].

Розуміння природи фотографії як історичного джерела полягає у виявленні подвійності її сутності: з одного боку, це статичне відображення історичної реальності, а з іншого – відображення авторського бачення самого фотографа. Учні повинні звертати увагу на мотиви автора та причини, що зумовили саме такий ракурс зйомки. Таким чином, робота з фотодокументами формує в ліцеїстів навички критичного аналізу, перетворюючи їх на активних дослідників,

здатних інтерпретувати історичну дійсність крізь призму візуального джерела [32, с. 137]. До прикладу, можна запропонувати учням завдання на інтерпретацію та продукування контенту. У межах завдання з інтерпретації школярі можуть обрати актуальну новину та доповнити її історичним коментарем, пояснюючи, як діяв би Черчилль у подібних обставинах. Це вчить бачити тяглість історії та застосовувати знання у нових ситуаціях [46, с. 71]. Для глибшого занурення доцільно працювати з моделями мультимедійних історій. Учні можуть проаналізувати, яка модель – наприклад, «профіль» чи «подорож» – краще розкриває динаміку рішень політика. Створення лонгріду або візуалізації, як-от часової шкали політичних трансформацій, дозволяє структурувати складні історичні процеси за допомогою сучасних інструментів. Прикладом може бути розробка мультимедійної історії за концепцією «Маестро», де учень визначає тему, фокус, інтригу та сюжет [46, с. 71-72].

Використання мультимедіа на уроках має відповідати дидактичним цілям, а не перетворюватися на «спецефекти». Т. В. Шаріпова наголошує, що комп’ютерні технології (презентації, відеофрагменти) мають інтенсифікувати навчання, а не підміняти собою процес мислення. Для вивчення теми «Черчилль та Друга світова війна» доцільно використовувати фрагменти кінохроніки тривалістю 5-10 хвилин. Перед переглядом вчитель надає цільову установку (алгоритм: «Що, де, коли, як, хто, чим, чому»), а після – організовує аналіз. Наприклад, після перегляду відео про Фултонську промову, учні отримують завдання визначити основні вектори політики, що розвиває навички синхронізації історичних фактів та розуміння динаміки процесів [45]. Такий підхід забезпечує гармонійний розвиток особистості, де мультимедіа слугують інструментом, а не метою. Для поглибленого вивчення риторичного впливу прем'єра варто інтегрувати кінопедагогіку, адже використання відеосюжетів є «важливим та ефективним засобом залучення учнів до навчального процесу», дозволяючи краще усвідомити історичні обставини та атмосферу періоду [30, с. 177]. Аналізуючи фрагменти промов Черчилля, учні старших класів можуть проводити порівняльний аналіз стратегій мобілізації нації, що сприяє розвитку

критичного мислення та аналітичних здібностей. Важливо, щоб вчитель у цьому процесі виступав «посередником між учнем і навчальним матеріалом, а не єдиним джерелом знань» [30, с. 176].

Отже, використання візуальних та мультимедійних засобів у вивченні діяльності В. Черчилля перетворює урок історії з монологу вчителя на інтерактивний дослідницький процес. Фотодокументи, карикатури та кінохроніка стають не просто ілюстративним фоном, а повноцінними об'єктами аналізу, що розвивають навички медіаграмотності та критичного оцінювання інформації.

3.3 Активні методи навчання: дебати, рольові ігри та метод проєктів при вивченні біографії політика

Вивчення постаті Вінстона Черчилля в сучасній освітній парадигмі вимагає відходу від фронтального викладу на користь технологій, що формують суб’єктність учня. В умовах формування критичного мислення та медіаграмотності, активні методи навчання – дебати, рольові ігри та метод проєктів – стають ключовими інструментами, що перетворюють історичне знання на інструмент стратегічного аналізу. Використання цих підходів забезпечує не лише засвоєння історичних фактів, а й формування соціальної компетентності, навичок самоорганізації та відповідальності, що є фундаментальними цілями сучасної освіти [40, с. 51-53].

Технологія кооперативного навчання слугує надійним фундаментом для організації пізнавальної діяльності. Замість пасивного сприйняття інформації, учень стає учасником механізму співробітництва, де розподіл ролей у малих групах дозволяє кожному зробити внесок у спільний результат. Методичні етапи, запропоновані О. І. Пометун (від об’єднання у групи до колективного представлення результатів та зворотного зв’язку), є критично важливими для якісного аналізу ораторської спадщини Черчилля [40, с. 50]. Ефективність

дискусій у межах технології критичного мислення досягається через структурування уроку за моделлю «виклик – осмислення – рефлексія», де такі прийоми, як «мозковий штурм» чи робота з «товстими» і «тонкими» запитаннями, перетворюють клас на дослідницьку лабораторію [39, с. 3-5].

Ефективність вивчення історії в компетентнісній моделі залежить від здатності учня «прожити» історичний досвід. Рольова гра, визначена О. Мокрогузом як «невелика п'єса» з елементами імпровізації, дозволяє розвинути емпатію та зрозуміти неоднозначність історичного вибору [31, с. 73]. Дидактична цінність цього методу полягає у відмові від однозначних оцінок: учень, що входить у роль, сприймає розмаїття поглядів як норму, що є важливою передумовою для об'єктивного аналізу діяльності лідера в умовах екзистенційних викликів.

Дискусія як аналітичний діалог є «лабораторією» для демократичних процедур. Впровадження формату дебатів дозволяє учням оперувати аргументами та обґрунтовувати власну позицію щодо контроверсійних рішень Черчилля, зокрема в питаннях зовнішньої політики [40, с. 56-57]. Успішна дискусія потребує дотримання етичних правил, таких як повага до опонента та фокус на ідеях, а не на особистостях. Використання структурованих методів, як-от «Дерево рішень», дозволяє проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки історичних виборів через виявлення переваг і недоліків альтернатив. Систематичне застосування дискусій підвищує рівень засвоєння матеріалу до 70% порівняно з лекційним викладом [38, с. 59-60].

Інноваційні технології, зокрема метод проєктів, передбачають навчання через відкриття та розв'язання проблемних ситуацій. При вивченні діяльності британського прем'єра ефективною є групова робота, де клас поділяється на дослідницькі спільноти: «Дипломати» (аналіз документів), «Аналітики» (риторичні прийоми) та «Реконструктори» (хронологічна систематизація подій) [45]. Учень перетворюється на суб'єкта, який осмислює концепції свободи та лідерства, що є важливим для орієнтації в сучасному медіапросторі [43, с. 13].

Цифровізація навчання відкриває нові горизонти для вивчення складних тем: Kahoot! та LearningApps: дозволяють у гейміфікованій формі перевіряти знання та класифікувати ідеологічні погляди політика, підвищуючи мотивацію учнів [23, с. 92]. Інтерактивні дошки та Miro: надають інструменти для спільної роботи над візуалізацією еволюції лідерства Черчилля, мінд-картами та схемами реформ, що сприяє розвитку критичного мислення під час віддаленого навчання [23, с. 92].

Метод історичних паралелей – наприклад, порівняння оборони Криту в 1941 році з подіями за Гостомельський аеродром у 2022 році – допомагає учням екстраполювати історичний досвід Британії на сучасні події в Україні [24].

Отже, впровадження активних методів навчання потребує від учителя ролі фасилітатора, який створює проблемне поле для дискусій та проєктної діяльності. Поєднання інтерактивних технологій, етичного аналізу та історичних паралелей дозволяє перетворити вивчення постаті В. Черчилля на динамічний процес формування відповідальної особистості, здатної самостійно оцінювати наслідки рішень крізь призму етики та історичної логіки.

Висновки до Розділу 3.

Методична стратегія вивчення діяльності Вінстона Черчилля демонструє ефективний перехід від пасивного засвоєння фактів до активного дослідницького навчання. Інтеграція аналізу промов, критичного опрацювання візуальних джерел та інтерактивних технологій забезпечує формування в учнів системи ключових компетентностей. Дослідження підтвердило, що саме активні методи – дебати, рольові ігри та проєктна діяльність – найкраще сприяють глибокому розумінню складної політичної природи Черчилля. Завдяки такому підходу постать британського лідера стає не лише об'єктом вивчення історії, а й потужним ресурсом для розвитку аналітичного та стратегічного мислення старшокласників.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз питання вивчення політичної діяльності Вінстона Черчіля в шкільному курсі історії, дозволяє зробити такі висновки.

Можемо стверджувати, що його політична біографія є не лише послідовністю державних посад, а еволюцією державного діяча, чия діяльність визначала вектори розвитку світової політики протягом першої половини XX століття. Вивчення етапів його кар'єри від лорда Адміралтейства до прем'єр-міністра демонструє складний шлях «політичного довгожителя», який зумів адаптуватися до мінливих реалій, залишаючись при цьому вірним фундаментальним принципам британського національного інтересу. Важливою складовою його успіху стала здатність до саморефлексії та вміння перетворювати власні помилки на досвід, що було особливо помітно під час переосмислення уроків Першої світової війни та підготовки Британії до нових глобальних викликів.

Аналіз ідеологічних поглядів та ораторського мистецтва Черчилля підтверджує, що влучне слово стало для нього не менш потужною зброєю, ніж військова стратегія. Його риторика – це унікальний синтез класичної англійської освіти, політичного прагматизму та здатності мобілізувати націю в моменти екзистенційних криз. Ми встановили, що саме ораторське мистецтво Черчилля забезпечило йому роль морального орієнтира для західного світу, дозволяючи формувати суспільну думку та консолідувати сили демократичних держав перед обличчям тоталітарних загроз.

Вважаємо, що визначна роль Черчилля у ключових подіях XX століття – від масштабних стратегічних рішень часів Другої світової війни до проголошення початку «Холодної війни» у Фултоні – дозволяє оцінити його як архітектора повоєнного світового ладу. Він не лише сприяв перетворенню Великої Британії на ключового партнера Антигітлерівської коаліції, а й став головним ідеологом протистояння радянській експансії. Підсумовуючи, можна стверджувати, що

багатогранна діяльність Черчилля є фундаментом для розуміння політичних процесів епохи, а його здатність передбачати глобальні зміни робить його постать безцінним об’єктом для вивчення в сучасній історичній науці та шкільній практиці.

Доведено, що в сучасній історичній науці відбулася трансформація підходів до викладання історії ХХ століття через призму вивчення постаті Вінстона Черчилля. Зокрема, й наше дослідження переконливо доводить, що оновлення змісту шкільної історичної освіти в Україні відбувається не шляхом механічного додавання нових фактів, а через глибинну зміну методологічних парадигм – від трансляції репродуктивного знання до формування предметних та ключових компетентностей. Постать Черчилля в цьому процесі відіграє роль своєрідного методологічного «тесту», який дозволяє перевірити спроможність сучасних підручників та програм відповідати на виклики інформаційного суспільства.

З’ясовано, що аналіз чинної навчальної програми виявив, що діяльність Черчилля є інтегративною темою, яка дозволяє об’єднати вивчення внутрішньополітичних процесів Великої Британії з аналізом геополітичних трансформацій світового масштабу. Ми довели, що сучасна програма спрямована на розвиток у старшокласників розуміння природи лідерства в умовах екзистенційної загрози. Це вимагає від педагогів відмови від спрощених трактувань, натомість пропонуючи дослідження складної діалектики рішень політика – від рішучої відмови від політики «умиротворення» до пошуку компромісів у відносинах зі Сталіним та Рузвельтом під час конференцій «Великої трійки». Така структура викладу забезпечує формування в учнів навичок аналізу тяглості історичних викликів, що є особливо актуальним для розуміння сучасних процесів боротьби України за власну незалежність.

Визначено, що порівняльний аналіз підручників різних поколінь, проведений у розділі, засвідчив виразну тенденцію до професіоналізації освітнього контенту. Ми встановили, що підручники третього покоління (О. Гісем, І. Щупак, П. Полянський, І. Васильків) позбулися надмірної ідеологізації, властивої виданням початку 2000-х років. Сьогоднішній підручник – це

складний інструмент, що поєднує фактологічну повноту з розвиненим апаратом орієнтування, який стимулює критичне мислення. Еволюція методичного бачення авторів від використання цитат політика для ілюстрації філософських ідей до ґрунтовного аналізу його як стратега та дипломата є свідченням переходу до особистісно орієнтованої освіти. Учні тепер мають змогу працювати з мемуаристикою як історичним джерелом, що розвиває медіаграмотність та навички деконструкції політичних міфів.

Досліджено, що міжпредметна інтеграція є найефективнішою стратегією вивчення історії особистості. Ми довели, що синтез історичних знань із курсами зарубіжної літератури та правознавства дозволяє створити багатовимірний портрет Черчилля, де він постає не лише як політик, а і як талановитий публіцист, оратор та мислитель. Запропоновані нами методичні інструменти – дискусійне моделювання «телевізійного ток-шоу», технологія «Прес» та проєктна концепція «Маестро» – мають високий потенціал для впровадження в реальну шкільну практику. Вони перетворюють урок історії на інтелектуальний практикум, у якому учень не просто засвоює інформацію про минуле, а вчиться оцінювати відповідальність лідера за прийняті рішення.

Доведено, що проведене дослідження методичних особливостей вивчення постаті Вінстона Черчилля дозволяє стверджувати, що сучасний урок історії вимагає радикальної зміни педагогічної парадигми: від репродуктивного відтворення біографічних фактів до створення інтерактивного дослідницького середовища. Використання активних методів навчання у поєднанні з медіаграмотністю та критичним аналізом трансформує сприйняття минулого, перетворюючи історичні події на актуальні кейси для опрацювання навичок прийняття рішень.

З’ясовано, що ключовим результатом впровадження запропонованої методики є розвиток суб’єктності учня. Робота з першоджерелами, зокрема промовами британського лідера, через когнітивно-дискурсивний аналіз вчить старшокласників розпізнавати маніпулятивні технології, працювати з метафорами та розуміти контекст політичної відповідальності. У цьому процесі

вчитель перестає бути транслятором «єдиної істини», перетворюючись на фасилітатора, який супроводжує учня у процесі самостійного пошуку смислів. Це принципово важливо для виховання громадянської свідомості, оскільки аналіз досвіду Черчилля в умовах екзистенційних загроз дає можливість молоді екстраполювати минулий досвід на сучасні виклики, з якими стикається українське суспільство, зокрема у питанні протидії агресії та консолідації нації.

Визначено, що ефективність використання візуальних та мультимедійних джерел – фотографій, карикатур та фрагментів кінохроніки – ґрунтується на їхньому перетворенні з «ілюстративного фону» на повноцінні об’єкти аналізу. Завдяки алгоритмізації роботи з такими джерелами, учень вчиться враховувати авторську позицію, ідеологічний контекст створення та навіть технічні маніпуляції з образом. Це закладає надійний фундамент медіагігієни, що в умовах інформаційних війн стає однією з найважливіших соціальних компетентностей випускника. Також переконані, що особливе місце в системі активного навчання займають дискусії, рольові ігри та метод проєктів. Використання дебатів як аналітичного діалогу, що базується на демократичних процедурах, дозволяє учням тренувати культуру аргументації, поваги до опонента та логічної побудови позиції. Це виводить навчання на рівень оперування ціннісними категоріями, а не просто датами. Метод проєктів, у свою чергу, надає можливість «прожити» історичну ситуацію, взявши на себе роль радника чи аналітика. Поєднання класичної історії з сучасними інструментами, такими як Kahoot!, Miro чи інтерактивні карти, робить процес пізнання динамічним та особистісно значущим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Боріс Джонсон Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/5c51d343aaa25/ (дата звернення: 04.03.2026).

2. Васильків І. Всесвітня історія. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 204 с. : іл.

3. Гісем О. Всесвітня історія (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 240 с., іл.

4. Гісем О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 176 с., іл.

5. Ладиченко, Т. Всесвітня історія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : профіл. Рівень. Київ : Генеза, 2010. 304 с. : іл ., карти.

6. Охредько О. Всесвітня історія. 10 клас. Рівень стандарту: Уроки нового покоління. Харків : Вид-во «Ранок», 2010. 128 с. (Серія «Конструктор уроку).

7. Полянський П**.** Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2018. 256 с. : іл.

8. Полянський П**.** Всесвітня історія (рівень стандарту, академічний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2010. 256 с. : іл.

9. Полянський П. Всесвітня історія. 1914-1939: Підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2003. 288 с.: іл., табл., карти.

10. Промова у Фултоні («Фултонська промова»). URL: http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/2075/52/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D1%87%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8C_%D0%A4%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%BE%D0%BD.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

11. Сорочинська Н., Гісем О. Всесвітня історія [рівень стандарту] : підручник для 10 кл. закл. загальн. серед. Освіти. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2018. 256 с. : іл.

12. Щупак І. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 208 с. : іл.

13. Щупак І., Морозова Л. Всесвітня історія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Запоріжжя : Прем'єр, 2010. 272 с.: іл., карти.

14. Blood, Toil, Tears and Sweat. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/private-lives/yourcountry/collections/churchillexhibition/churchill-the-orator/blood-toil-sweat-and-tears/ (дата звернення: 18.03.2026).

Монографії, наукові праці, енциклопедії

15. Авраменко Н. Поняття «історична особа» та «висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії». URL: https://ninaavramenko.blogspot.com/p/blog-page_89.html (дата звернення: 04.03.2026).

16. Баран З. , Кипаренко Г. , Мовчан С., Швагуляк М. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів Львів: Афіша, 2005 288 с., карти, ілюстрації.

17. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: Монографія. Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, ЛТД", 2005. 384 с. URL: https://studfile.net/preview/8837934/ (дата звернення: 19.01.2026).

18. Бевзюк Є., Шелемба М. Історія становлення політичного лідерства Черчилля: інформаційно-аналітичний аналіз. *Геополітика України: історія і сучасність. 2025. № 2(35).* С.135-146

19. Вінстон Черчилль в контексті сучасної історії. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Xe0ZhBKkBCY (дата звернення: 01.03.2026).

20. Вінстон Черчилль. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D1%8C (дата звернення: 04.03.2026).

21. Журба Л., асистент Прахова С. Інформаційно-комунікаційні технології в системі проблемного навчання історії. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10038/1/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%20%D1%81.201-208.pdf (дата звернення: 26.01.2026).

22. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : Монографія / за ред. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 496 с.

23. Ічанська Н., Єрьомченко Д. Використання комп'ютерних технологій на уроках історії. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/12706/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%202023_merged_91-93.pdf (дата звернення: 25.01.2026).

24. Крізь пекло і вогняні дні ворожої навали. Про що свідчать уроки британської боротьби з нацизмом. URL: https://kroun.info/bez-rubriki/kriz-peklo-i-vognyani-dni-vorozhoyi-navaly-pro-shho-svidchat-uroky-brytanskoyi-borotby-z-naczyzmom/ (дата звернення: 08.03.2026).

25. Лук'янюк В. Вінстон Черчілль – прем'єр-міністр Великобританії. URL: https://www.jnsm.com.ua/h/0510N/ (дата звернення: 04.03.2026).

26. Лук'янюк В. Перша відставка Вінстона Черчілля. URL: https://www.jnsm.com.ua/h/0726P/ (дата звернення: 04.03.2026).

27. Лук'янюк В. Правила життя Вінстона Черчила**.** URL: https://www.jnsm.com.ua/h/PZ15/ (дата звернення: 04.03.2026).

28. Лук'янюк В. Смерть Вінстона Черчілля**.** URL: https://www.jnsm.com.ua/h/0124M/ (дата звернення: 04.03.2026).

29. Лясковська В. Постать Черчилля у контексті сучасних українських реалій. *Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Розділ Секція 5. Історичні виміри зарубіжного світу*. С.122-123

30. Мельничук Т., Прокопенко О. Інноваційні педагогічні технології та їх практичне застосування під час проходження педагогічної практики у ліцеї. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/68cb43a4-1238-4ab7-9c0e-15bd92f13372/content (дата звернення: 23.01.2026).

31. Мокрогуз О. Інноваційні технології на уроках історії. Харків : Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2007. 192 с. (Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 12 (48)).

32. Мороз П. Формування вміння працювати з фотографією як самостійним історичним джерелом на уроках історії в ліцеї. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2019 рік. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2019*. С.135-136

33. На початку Другої світової Черчилль пообіцяв британцям перемогу через кров, піт і сльози. Так усе і сталося. Згадуємо п’ять видатних промов політика в найтемніші часи. URL: https://babel.ua/texts/107126-na-pochatku-drugoji-svitovoji-cherchill-poobicyav-britancyam-peremogu-cherez-krov-pit-i-slozi-tak-use-i-stalosya-zgaduyemo-p-yat-vidatnih-promov-politika-v-naytemnishi-chasi (дата звернення: 04.03.2026).

34. Навчання історії в зарубіжній школі: навчальний посібник / за ред. д-ра іст. наук, проф. С. Копилова. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 244 с.

35. Пивоваров С. 78 років тому Черчилль виголосив історичну промову у Фултоні – розказав світові, як треба боротися з радянською загрозою. Згадуємо його слова, які нинішній Захід, на жаль, забув. URL: https://babel.ua/texts/104606-78-rokiv-tomu-cherchill-vigolosiv-istorichnu-promovu-u-fultoni-rozkazav-svitovi-yak-treba-borotisya-z-radyanskoyu-zagrozoyu-zgaduyemo-yogo-slova-yaki-ninishniy-zahid-na-zhal-zabuv (дата звернення: 04.03.2026).

36. Планида Г. Індивідуально-авторський підхід до вживання онімів в мемуарах Вінстона Черчилля (My Early Life). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 38.* С. 218-220

37. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : [Б. в.], 2007. 141 с.

38. Пометун О. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

39. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021 250 с.

40. Практичні заняття з історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.

41. Рильцов О. Політичний портрет одного з «батьків об'єднаної Європи»: Вінстон Черчилль : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступеня магістр : спец. 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, каф. всесвіт. історії. Харків, 2025. 69 с.

42. Сер Вінстон Черчилль. Як одна людина змінила історію... URL: https://crbnekrasov.blogspot.com/2020/06/blog-post_10.html (дата звернення: 19.03.2026).

43. Сиротенко Г. Сучасний урок: інтерактивні технології. Харків : Видав, гр. «Основа», 2003, 80 с.

44. Шадура О. Візуалізація на уроках історії у 11 класі (на прикладі теми «холодна війна»). Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство». Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Луцьк : 2024. 114 с.

45. Шаріпова Т. Впровадження інноваційних технологій на уроках історії як чинник створення оптимальних умов розвитку для особистості. URL: http://fel2005.dp.ua/docs/blog/09/028.pdf (дата звернення: 24.01.2026).

46. Шевченко В. Е. Мультимедійні історії: навч. посіб. Київ : Інститут журналістики, 2020. 74 с.

47. Шишкін М. Актуалізація метафор і метонімій у промовах Вінстона Черчилля: перекладацький аспект. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» Спеціальність 035 «Філологія» Спеціалізація 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська». Суми: 2020. 70 с.

48. Юрчак К. Метафори у промовах Вінстона Черчилля в російськомовному перекладі: лінгвокогнітивний аспект. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71) № 5 Ч. 1*. 2021. С.267-272

49. Pamela C. Harriman The True Meaning of the Iron Curtain Speech. URL: https://web.archive.org/web/20200615105801/https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-058/the-true-meaning-of-the-iron-curtain-speech/ (дата звернення: 04.03.2026).

50. Sir Winston Churchill celebrated his 85th birthday at his London home. URL: https://www.britishpathe.com/asset/190412/ (дата звернення: 04.03.2026).

51. Sir Winston Churchill is honoured as he retires from the House of Commons. URL: https://www.britishpathe.com/asset/86795/ (дата звернення: 04.03.2026).

52. Spring 1899 (Age 24). URL: https://web.archive.org/web/20200303173812/https://winstonchurchill.org/the-life-of-churchill/young-soldier/1896-1900/spring-1899-age-24/ (дата звернення: 04.03.2026).

53. Was Winston Churchill racist? Why some have accused the wartime PM of racism after London statue was defaced. URL: https://web.archive.org/web/20200610232546/https://inews.co.uk/news/winston-churchill-racist-pm-racism-accusations-london-statue-protest-explained-440668 (дата звернення: 04.03.2026).

54. Were “Soft Underbelly” and “Fortress Europe” Churchill Phrases? URL: https://web.archive.org/web/20200609191114/https://winstonchurchill.hillsdale.edu/soft-underbelly-fortress-europe/ (дата звернення: 04.03.2026).

55. Winston Churchill spoke of his hopes for a united Ireland. URL: https://web.archive.org/web/20150103021612/http://www.irishtimes.com/news/politics/winston-churchill-spoke-of-his-hopes-for-a-united-ireland-1.2002997 (дата звернення: 04.03.2026).